

İKTİSAT TARİHİ DEĞERLENDİRMELERİ

Editör: Doç.Dr. Özlem TOPÇUOĞLU

yaz
yayınları

İktisat Tarihi Değerlendirmeleri

Editör

Doç.Dr. Özlem TOPÇUOĞLU

yaz
yayınları

2025

İktisat Tarihi Değerlendirmeleri

Editör: Doç.Dr. Özlem TOPÇUOĞLU

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-8508-27-7

Ekim 2025 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecinde Ekonomik Yapı ve Askeri Harcamalar.....	1
<i>Ali BİRVURAL</i>	
Sanayi Devriminden Ekolojik Krize Çevre İktisadının Tarihsel Gelişimi	20
<i>Burak BAŞ</i>	
İktisat Tarihi Alanında Yeni Bir Analiz: Kliometriye Teorik Bir Bakış	52
<i>E. Yasemin BOZDAĞLIOĞLU, Gülçin ARSLAN</i>	

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

OSMANLI DEVLETİ'NİN YIKILIŞ SÜRECİNDE EKONOMİK YAPI VE ASKERİ HARCAMALAR

Ali BİRVURAL¹

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, yaklaşık altı yüzyıllık tarihî süreçte üç kıtada hüküm sürmüş, hem askerî hem de idari yapısıyla dönemin en güçlü ve kalıcı imparatorluklarından biri olmuştur. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda ulaştığı siyasi, ekonomik ve askerî üstünlük sayesinde Avrupa, Asya ve Afrika'nın önemli bir bölümünü kontrol altında tutmuş; denge unsuru olmayı başarmıştır. Ancak 18. yüzyılın sonlarından itibaren Batı Avrupa'da ortaya çıkan dinamik dönüşümler, Osmanlı İmparatorluğu'nu hem içeriden hem dışarıdan baskı altına almaya başlamıştır. Sanayi Devrimi'nin etkisiyle üretim kapasitesi ve teknolojik gelişmişliği hızla artan Avrupa devletleri, sömürgecilik yoluyla ekonomik ve askeri güçlerini pekiştirirken, Osmanlı Devleti bu gelişmelere ayak uydurmakta büyük zorluk yaşamıştır.

19. yüzyılda sanayileşemeyen Osmanlı Devleti'nin ekonomisi büyük ölçüde tarımsal üretime ve geleneksel lonca sistemine dayanmaktaydı. Yerli üretim teknolojik gelişmelerden uzak kalmış, ithalat artarken ihracat düşük katma değerli tarım ürünleriyle sınırlı kalmıştır. 1838'de imzalanan Balta Limanı Antlaşması gibi dış ticareti serbestleştiren anlaşmalar, Avrupalı tüccarlara tanınan ayrıcalıklarla birlikte yerli üreticiyi korumasız bırakmış, ticaret dengesi sürekli ithalat lehine açık vermeye

¹ Dr.Öğr Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü), e-mail: ali.birvural@iste.edu.tr ORCID: 0000-0001-8373-7486.

başlamıştır (Pamuk, 1999). Bu süreçte devlet gelirlerinin azalması ve mali disiplinin zayıflamasıyla birlikte dış borçlanma artmış, 1881 yılında kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi aracılığıyla Osmanlı maliyesi büyük ölçüde Avrupalı kreditorlerin denetimine geçmiştir (Akyıldız, 2001). 20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, ekonomik, siyasi ve askerî açıdan ciddi bir çözülme süreci içerisine girmişti. Modernleşme girişimleri çoğunlukla yüzeysel kalmış, Tanzimat ve Islahat gibi reform hareketleri devletin temel yapısını kalıcı olarak değiştirememiştir. II. Abdülhamid dönemi ve sonrasında ortaya çıkan siyasî istikrarsızlık, yönetimdeki dağınıklığı artırmış; merkezî otorite, özellikle taşrada etkisini kaybetmiştir. İttihat ve Terakki yönetimi, imparatorluğu ayakta tutmak adına askerî modernizasyonu önceliklendirirken, bu çaba büyük ölçüde dış borçla alınan silahlar ve Alman askeri danışmanlığına bağımlı bir yapı yaratmıştır. Bu durum, ekonomiyi daha da kırılgan hâle getirmiştir.

Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Savaşları (1912–1913) ve I. Dünya Savaşı (1914–1918), Osmanlı'nın son döneminde ekonomik kaynakların büyük bölümünün askerî harcamalara yönelmesine neden olmuştur. Özellikle 1913 yılı itibarıyla askerî harcamaların devlet bütçesindeki payı %50'ye yaklaşmış, sosyal harcamalar ve altyapı yatırımları neredeyse durma noktasına gelmiştir (Gürsakal, 2010). Osmanlı, sanayi altyapısından yoksun olduğu için ithalata dayalı bir savunma sistemi geliştirmiş; bu durum dış ticaret açığını daha da artırmış ve borç sarmalını derinleştirmiştir.

Bu bağlamda bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyıl başında içine girdiği iktisadi darboğaz ve sürdürülemez askerî harcamaların, imparatorluğun çöküş sürecine olan etkileri incelenmektedir. Özellikle dış ticaret dengesizlikleri, borç yapısı, sanayileşememe sorunu ve bütçe kompozisyonu gibi unsurlar ışığında, askerî ve ekonomik alanlardaki kırılganlıkların nasıl

birbirini besleyerek siyasi çözülmeye zemin hazırladığı değerlendirilecektir. Böylece Osmanlı'nın son dönemine dair tarihsel ve iktisadi bir bütünlük içinde analiz sunulması amaçlanmaktadır.

2. 20. YÜZYIL BAŞINDA OSMANLI EKONOMİSİ

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti ekonomik bağımsızlığını büyük ölçüde yitirmişti. 1881 yılında kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi, devletin önemli gelir kalemlerini kontrol altına alarak Osmanlı maliyesini doğrudan Avrupalı alacaklıların denetimine sokmuştur (Pamuk, 1999). Bu durum, sadece mali egemenliğin kaybı anlamına gelmemiş; aynı zamanda kamu bütçesinin kullanımı ve ekonomik reformların planlanması gibi kritik konularda da devletin dış müdahalelere açık hale gelmesine neden olmuştur. Vergi gelirlerinin önemli bir kısmı doğrudan bu kurum tarafından tahsil edilmiş; bu da merkezi hükümetin mali manevra alanını büyük ölçüde daraltmıştır.

Osmanlı'nın dış ticaret rejimi de bu dönemde kendi aleyhine işlemeye başlamıştır. 1838 tarihli Balta Limanı Antlaşması ile başlayan ve sonraki yıllarda da devam eden kapitülasyon benzeri ticaret anlaşmaları, Osmanlı'nın gümrük tarifelerini bağımsız biçimde belirleme yetisini ortadan kaldırmıştır. Avrupalı devletlerin lehine sabitlenen düşük gümrük oranları, yerli üretimin yabancı ürünlerle rekabet edememesine neden olmuş; böylece Osmanlı sanayisi gelişmemiştir (İnalcık & Quataert, 2000). Bu politika, kısa vadede ithalatı artırarak gümrük gelirlerinde sınırlı bir yükselişe yol açsa da uzun vadede Osmanlı üretim kapasitesini zayıflatmış ve dışa bağımlılığı artırmıştır.

İthalat kalemlerinin büyük çoğunluğunu sanayi ürünleri, silah ve lüks tüketim malları oluştururken; ihracat ise düşük katma değerli hammaddelere ve tarım ürünlerine dayalı kalmıştır. Sanayi devrimini ıskalayan Osmanlı Devleti, dış ticaretinde

rekabet gücünü yitirmiş; ithalat-ihracat dengesi hızla bozulmuştur (Pamuk, 1985). 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde bu dengesizlik artık kronik hale gelmiş ve cari işlemler dengesi sürekli açık vermeye başlamıştır.

Dış ticaret açığının büyümesi, yeni borçlanmaları zorunlu kılmış; ancak alınan borçlar sanayileşme veya üretim altyapısını geliştirme yerine büyük ölçüde askeri harcamalar ve borç faizlerinin ödenmesinde kullanılmıştır. Böylece Osmanlı ekonomisi, hem mali hem de ticari anlamda sürdürülemez bir yapıya dönüşmüş ve yıkılış süreci hızlanmıştır.

Bu dönemde yaşanan ekonomik gelişmelerin sadece mali yapıyla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda sosyal ve yönetsel sistemleri de etkilediği görülmektedir. Ekonomik bağımsızlığın kaybedilmesi, devletin içerideki reform kapasitelerini sınırlarken, taşrada vergi tahsilatındaki düzensizlik ve rüşvet gibi yapısal sorunlar da derinleşmiştir. Özellikle Düyun-u Umumiye'nin tuz, tütün ve alkollü içkiler gibi temel gelir kaynaklarını kontrol etmesi, yerel üreticiler üzerinde doğrudan baskı yaratmış; bu durum halkta merkezi otoriteye karşı güvensizlik oluşturmuştur (Tabakoğlu, 1985). Aynı zamanda, düşük gümrük tarifeleri nedeniyle Avrupa'dan ithal edilen ucuz mallar, yerli esnaf ve zanaatkarların rekabet gücünü zayıflatmış ve kent ekonomilerinde çöküşe yol açmıştır.

Söz konusu ekonomik tablo, Osmanlı Devleti'nin siyasi bütünlüğünü de zayıflatmış; özellikle Balkanlar ve Arap vilayetlerinde özerklik taleplerinin ekonomik gerekçelerle de meşrulaştırılmasına neden olmuştur. Ekonomik merkezileşmenin Batılı güçlerin etkisinde gerçekleşmesi, milliyetçi hareketlerin “ekonomik bağımsızlık” söylemini de güçlendirmiştir. Bu bağlamda Osmanlı'nın yıkılış süreci yalnızca dış müdahale veya savaşla değil, ekonomik altyapının zayıflığı ve yapısal bağımlılıkla da doğrudan ilişkilidir.

3. ASKERİ HARCAMALARIN EKONOMİYE ETKİSİ

20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin askerî harcamaları, özellikle 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanının ardından yeniden ivme kazanmıştır. Meşrutiyet yönetiminin orduyu modernleştirme çabaları, Alman danışmanların etkisiyle yürütülmüş ve bu doğrultuda Almanya'dan önemli miktarda silah ithalatı gerçekleştirilmiştir (Yüceer, 1996). Özellikle topçu, tüfek ve cephane gibi modern silah sistemlerinin yanı sıra, donanmanın güçlendirilmesi amacıyla deniz kuvvetlerine yönelik yatırımlar da artmıştır. Bu süreçte, İngilizlerden savaş gemileri sipariş edilmiş, hatta halktan “Donanma Cemiyeti” aracılığıyla bağış toplanmıştır. Ancak bu modernleşme hareketleri büyük oranda dış borçlanmayla finanse edilmiş ve mali yapıyı ciddi şekilde zorlamıştır (Pamuk, 1999).

1912–1913 Balkan Savaşları ve ardından gelen I. Dünya Savaşı, Osmanlı bütçesini olağanüstü askerî harcamalara yönlendirmiştir. 1913 yılında askerî harcamaların toplam bütçe içerisindeki payı %50'ye yaklaşmıştır (Gürsakal, 2010). Bu seviyedeki harcamalar sadece doğrudan askeri giderleri değil, aynı zamanda lojistik, iye, ulaştırma ve seferberlik maliyetlerini de kapsamış; ekonomideki kaynak dağılımını üretken olmayan alanlara yöneltmiştir. Üretim faaliyetleri gerilerken, tarım ve sanayi alanlarındaki yatırım kapasitesi düşmüş, işgücünün önemli bir kısmı cepheye gitmiş veya savaş nedeniyle üretimden çekilmiştir. Böylece, askerî harcamalar kısa vadede savunma gücünü artırsa da, uzun vadede ekonominin sürdürülebilirliğini baltalamıştır.

Savaşların finansmanı için iç ve dış borçlanmalara başvurulması, Osmanlı ekonomisini adeta bir borç döngüsüne sokmuş; faiz yükleri devlet gelirlerini tüketmiş, kamu hizmetleri ve altyapı yatırımları ihmal edilmiştir (Tabakoğlu, 1985). Bu

süreçte askerî harcamalar bir zorunluluk olmaktan çıkıp, mali yapının kontrolsüzlüğüne ve ekonomik çöküşe neden olan başlıca faktörlerden biri hâline gelmiştir. Sonuç olarak, Osmanlı ordularının modernleştirilme çabaları, üretime dayalı bir ekonomik temel üzerine değil, borca dayalı bir mali düzen üzerine inşa edildiği için sürdürülebilir olmamış; bu da hem mali bağımsızlığın hem de askerî kapasitenin zayıflamasına yol açmıştır.

4. OSMANLI'NIN YIKILIŞ SÜRECİNDE DIŞ BORÇ VE TİCARET DENGESİ

1900–1918 yılları arasında Osmanlı dış ticaretinde sürekli bir açık söz konusudur. İthalat hacmi her geçen yıl artarken, ihracat büyük ölçüde tarımsal ürünler ve işlenmemiş hammaddelerle sınırlı kalmıştır. İthalat kalemlerinin büyük bölümünü ise sanayi ürünleri, askerî mühimmat, tekstil ürünleri ve lüks tüketim malları oluşturmuştur (Pamuk, 1985). Bu dengesizlik, yalnızca mal dengesini değil, aynı zamanda ödemeler dengesini de olumsuz yönde etkilemiş ve dış borçlanmayı zorunlu hâle getirmiştir. Osmanlı ekonomisinin sanayi üretimine dayalı bir altyapıdan yoksun olması, dış ticaret açığını telafi edebilecek yerli üretim kapasitesinin gelişmesini engellemiştir.

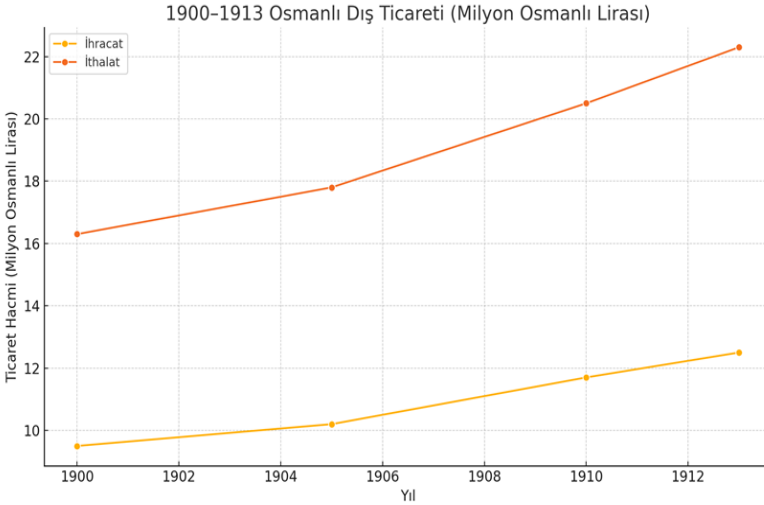
Osmanlı Devleti, Avrupa'daki sanayileşme sürecine entegre olamamış ve bu nedenle iç pazarda rekabet gücünü tamamen yitirmiştir. 20. yüzyılın başlarında devletin sınai üretimi neredeyse yok denecek düzeyde kalmış; imalathaneler, küçük zanaatkar atölyeleri düzeyinde varlığını sürdürmüştür (İnalçık & Quataert, 2000). Bu yapısal eksiklik, özellikle savaş yıllarında dışa bağımlılığı daha da dramatik hale getirmiştir.

1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin dış ticaret kanalları ciddi şekilde daralmış,

özellikle deniz ticareti ve ithalat neredeyse tamamen durmuştur. Savaşın neden olduğu deniz ablukaları ve ulaşım hatlarının kesilmesi, ithal ürünlerin ülkeye girişini imkânsız hâle getirmiştir. Bu durum sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal bir çöküşü de tetiklemiştir: temel ihtiyaç ürünlerinde darlık yaşanmış, karaborsa yaygınlaşmış, kentlerde kıtlıklar ve fiyat enflasyonu ciddi boyutlara ulaşmıştır (Pamuk, 1999). Osmanlı ekonomisi, bu dönemde üretim yapamayan, ticaret yapamayan ve borç ödeme kapasitesi kalmamış bir yapıya dönüşerek fiilen çökmüştür.

5. DIŞ TİCARET DENGESİ

Grafikte 1900–1913 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin ihracat ve ithalat hacmindeki değişim görülmektedir. Veriler, hem ihracat hem de ithalatın yıllar içinde düzenli olarak arttığını göstermektedir. Ancak bu artışlar oransal olarak eşit değildir; ithalatın ihracata göre daha yüksek oranlı artış göstermesi dış ticaret açığının derinleştiğini göstermektedir.

Şekil 1. 1900–1913 Osmanlı Dış Ticareti

1900 yılında ithalat yaklaşık 16 milyon Osmanlı lirası iken, 1913'te bu rakam 22 milyon Osmanlı lirasına yaklaşmaktadır. Aynı dönemde ihracat ise 9,5 milyon liradan yaklaşık 12,5 milyon liraya yükselmiştir. Bu durum, 13 yıllık süreçte ithalatın yaklaşık %38 artarken, ihracatın yalnızca %31 civarında arttığını ortaya koymaktadır. Aradaki farkın artması, Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlı yapısını ve sanayi üretiminin zayıflığını gözler önüne sermektedir.

İhracat kalemleri genellikle ham tarım ürünleri ve düşük işlenmiş mallar ile sınırlı kalmış; buna karşılık ithalat kalemlerinde sanayi ürünleri, makine, tekstil ve askerî malzeme gibi üretken sektörlerle ilgili yüksek değerli mallar ağırlık kazanmıştır (Pamuk, 1985). Bu dengesizlik, dış borç ihtiyacını artırmış ve ekonomideki cari açığın sürekli hale gelmesine neden olmuştur. Ayrıca ithalata bağımlı bir savunma ve üretim sistemi, ilerleyen yıllarda savaş ve blokaj koşullarında ekonomik çöküşü hızlandıran bir etken olmuştur.

Grafikteki eğilim, Osmanlı'nın 20. yüzyıl başındaki ekonomik yapısının dış ticaret aracılığıyla sürdürülebilir olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Ekonomik kalkınma ve mali bağımsızlık hedeflerine ulaşmak bir yana, ticaret açığı derinleşmiş ve bu açık borçlanma yoluyla finanse edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, dış ticaret dengesindeki bozulma, Osmanlı maliyesinin zayıflamasında kilit rol oynamıştır.

6. ÇÖKÜŞÜ HIZLANDIRAN UNSURLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci, sadece ekonomik ve askerî nedenlerle değil, aynı zamanda toplumsal ve yönetsel çözümlerle de hız kazanmıştır. 20. yüzyılın başında merkezi otoritenin zayıflaması, taşra yönetimlerinde otorite boşlukları yaratmış ve farklı etnik unsurlar arasında ayrışmayı körüklemiştir. Özellikle II. Meşrutiyet sonrasında artan

milliyetçilik hareketleri, imparatorluk içindeki birlik duygusunu zedelemiş ve çok uluslu yapıyı parçalamaya başlamıştır (İnalcık & Quataert, 2000).

1912–1913 Balkan Savaşları, hem önemli toprak kayıplarına yol açmış hem de imparatorluğun insan kaynağını ciddi şekilde eritmiştir. Kaybedilen Rumeli toprakları, Osmanlı'nın en gelişmiş ekonomik ve demografik bölgeleri arasında yer almaktaydı. Savaş sonrası yaşanan kitlesel göçler, hem iç ekonomik dengeleri bozmuş hem de Anadolu'da sosyal yapıyı sarsmıştır. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti son ekonomik ve beşeri kaynaklarını da tüketmiş; bu da devletin varlığını sürdürebilme kapasitesini zayıflatmıştır (Pamuk, 1999).

Savaşın ardından 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile birlikte Osmanlı toprakları fiilî işgale uğramış, ordu terhis edilmiş, limanlar ve demiryolları müttefik güçlerin kontrolüne geçmiştir. Bu durum yalnızca siyasi egemenliğin değil, ekonomik ve askeri gücün de tamamen kaybedilmesi anlamına gelmiştir (Tabakoğlu, 1985). İmparatorluk, artık mali açıdan iflas etmiş, sanaysiz, dışa bağımlı ve bütünlüğünü kaybetmiş bir yapıya dönüşmüştür. Dolayısıyla çöküş, sadece savaşların sonucu değil; 19. yüzyıl boyunca biriken yapısal zayıflıkların ve yönetsel çözülmenin kaçınılmaz sonucudur.

6.1. Trablusgarp Savaşı'nda Tarafların Askerî Harcamaları

Trablusgarp Savaşı (1911–1912), İtalya Krallığı ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşmiş ve modern dönemin ilk denizaşırı emperyal savaşlarından biri olarak kayıtlara geçmiştir. Savaşın askerî harcama yükü, tarafların ekonomik ve mali kapasitelerini doğrudan etkilemiştir. İtalya, 1911 yılında ulusal bütçesinin yaklaşık %20'sini Trablusgarp seferine ayırmış ve bu savaş için yaklaşık 1,3 milyar İtalyan liri (yaklaşık 50 milyon

altın frank) civarında harcama gerçekleştirmiştir (Rochat, 1973). Bu harcamalar, donanma ve modern ordunun denizaşırı sevkiyatı için yapılmış ve İtalya'nın savaş ekonomisine geçişini hızlandırmıştır.

Osmanlı Devleti ise Trablusgarp cephesine resmî ordu göndermemiş, ancak gönüllü subaylar eliyle savaş yürütmüştür. Buna rağmen savaşın askerî ve lojistik yükü oldukça yüksek olmuş, Trablus ve Bingazi'deki yerel direnişin desteklenmesi için gizli yollarla silah ve mühimmat temin edilmiştir. Osmanlı'nın Trablusgarp Savaşı için yaptığı doğrudan askerî harcamaların toplamı net olarak kaydedilmemiş olsa da dönemin bütçe raporlarında savaş dışı görünen bu masrafların yaklaşık 7 milyon Osmanlı lirasını bulduğu tahmin edilmektedir (Akyıldız, 2001). Savaş, Osmanlı maliyesi açısından doğrudan bir çöküşe neden olmasa da, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı öncesi kaynakların tükenmesinde önemli bir etkidir.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Trablusgarp Savaşı ekonomik olarak daha büyük bir güç olan İtalya tarafından yüksek teknoloji ve deniz gücü kullanılarak yürütülmüş, Osmanlı ise sınırlı kaynaklarla yerel direnişi örgütleyerek asimetrik bir savaş yürütmüştür. Savaşın sonunda İtalya'nın yüksek askerî harcamaları emperyal yayılmacılığı desteklerken, Osmanlı açısından bu harcamalar savunma ekseninde ve sürdürülemez nitelikte kalmıştır.

6.2. Birinci Balkan Savaşı'nda Tarafların Askerî Harcamaları

Balkan Savaşı (Ekim 1912 – Mayıs 1913), Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'dan oluşan Balkan İttifakı arasında gerçekleşmiş ve kısa sürede çok geniş cephelere yayılan yıkıcı bir savaş olmuştur. Savaşın askerî harcamaları, özellikle Osmanlı Devleti açısından ağır bir mali yük getirmiştir. Osmanlı Devleti, savaş öncesinde modernleşme ve

yeniden teşkilatlanma çabalarına rağmen savaşa hazırlıksız yakalanmış; savaş boyunca toplam askerî harcamalarının 15 milyon Osmanlı lirasını aştığı tahmin edilmektedir (Akyıldız, 2001). Bu miktar, dönemin devlet bütçesinin önemli bir kısmını oluşturmakta ve savaşın Osmanlı maliyesi üzerindeki baskısını açıkça göstermektedir.

Tablo 1. Birinci Balkan Savaşı'nda Tarafların Askeri Harcamaları (1912–1913)

Ülke	Askeri Harcama (Yerel Para Birimi)	Askeri Harcama (Altın Frank Yaklaşık)
Osmanlı Devleti	15 milyon Osmanlı lirası	40 milyon
Bulgaristan	100 milyon leva	50 milyon
Sırbistan	250 milyon dinar	45 milyon
Yunanistan	Bilinmiyor (dış borçla finanse edildi)	25 milyon
Karadağ	Belirsiz	10 milyon

Kaynak: Akyıldız, A , Hall, R. C , Jelavich, B. ve Pamuk, Ş. verilerinden derlenmiştir.

Bu tablo, savaşa katılan ülkelerin ekonomik kapasiteleri oranında ciddi askerî harcamalar yaptıklarını; ancak en büyük yükün Osmanlı ve Bulgaristan üzerinde olduğunu göstermektedir.

Balkan devletleri açısından bakıldığında, savaşın en büyük askerî bütçesi Bulgaristan'a aittir. Bulgaristan'ın savaş boyunca yaklaşık 100 milyon leva (yaklaşık 50 milyon altın frank) civarında askerî harcama yaptığı tahmin edilmektedir (Hall, 2000). Bu, ülkenin savaşta üstlendiği en öncü ve geniş çaplı operasyonların ekonomik karşılığıdır. Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan ise daha sınırlı bütçelerle savaşmış olsalar da kendi ekonomik kapasitelerine göre oldukça yüksek oranda askerî harcama yapmışlardır. Sırbistan'ın harcamaları yaklaşık 250 milyon dinar civarında seyrederken, Yunanistan ise donanmasını güçlendirmek amacıyla dış borç alarak savaş bütçesini desteklemiştir (Jelavich, 1983).

Savaşın sonunda Osmanlı'nın büyük toprak kaybı yaşaması, sadece askerî değil, ekonomik ve mali yönden de devletin çöküşünü hızlandırmıştır. Bu savaş sırasında yapılan harcamalar, takip eden II. Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı için gerekli olan ekonomik kaynakları da büyük ölçüde tüketmiştir.

6.3. İkinci Balkan Savaşı'nda Tarafların Askerî Harcamaları

II. Balkan Savaşı, I. Balkan Savaşı'nın hemen ardından başlamış ve bu kez eski müttefikler olan Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Romanya'nın birbirine karşı savaşmasıyla karakterize edilmiştir. Savaşın en yüksek askerî harcamasını Bulgaristan gerçekleştirmiştir; çünkü Bulgaristan, hem doğu hem batı cephesinde birden fazla ülkeye karşı savaşmak zorunda kalmıştır. Bulgaristan'ın bu kısa süreli ama yoğun savaş için yaklaşık 200 milyon leva (yaklaşık 80 milyon altın frank) düzeyinde askerî harcama yaptığı tahmin edilmektedir (Hall, 2000). Bu miktar, zaten I. Balkan Savaşı'ndan borçlu ve yorgun çıkan Bulgar ekonomisini iflasın eşiğine getirmiştir.

Sırbistan ve Yunanistan, bu savaşa kısmen daha hazırlıklı girmiş ve daha düşük oranlı askerî harcama yapmalarına rağmen, Bulgaristan'a karşı üstünlük kurmuşlardır. Sırbistan'ın askerî harcamaları bu savaşta yaklaşık 120 milyon dinar civarında seyretmiş, Yunanistan ise savaş giderlerini yine donanma odaklı dış borçla karşılamıştır (Jelavich, 1983). Romanya ise savaşın sonuna doğru müdahil olmuş, dolayısıyla askerî harcaması sınırlı kalmıştır; ancak savaşın sonunda büyük toprak kazanımları elde etmiştir. Osmanlı Devleti, bu savaşta doğrudan büyük çaplı çatışmalara katılmamakla birlikte fırsattan yararlanarak Edirne'yi yeniden ele geçirmiştir. Bu kapsamda sınırlı askerî birlik sevkıyatı ve operasyonel maliyetler dışında doğrudan yüksek bir askerî harcama yapılmamıştır (Akyıldız, 2001).

II. Balkan Savaşı, kısa sürede tamamlanmasına rağmen bölgedeki devletlerin bütçelerini sarsıcı etkiler bırakmıştır. Savaş harcamaları, Balkan ülkelerinin büyük kısmında ekonomik durgunluk ve dış borç yükünün artmasına neden olmuştur. Bu durum, I. Dünya Savaşı öncesinde bölgeyi hem siyaseten hem mali yönden kırılgan bir yapıya sürüklemiştir.

6.4. Birinci Dünya Savaşı'nda Savaşan Tarafların Askerî Harcamaları

1. Dünya Savaşı (1914–1918), insanlık tarihinin o zamana kadarki en büyük küresel çatışması olarak sadece cephede değil, aynı zamanda ekonomik cephede de büyük bir yıkıma yol açmıştır. Savaşın dört yılı boyunca katılımcı ülkeler, milli gelirlerinin büyük bir kısmını askerî harcamalara ayırmak zorunda kalmışlardır. Savaşın başlıca iki bloğundan biri olan İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya ve daha sonra ABD), toplamda yaklaşık 147 milyar dolar civarında askerî harcama yaparken; İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan) yaklaşık 61 milyar dolar düzeyinde harcama gerçekleştirmiştir (Strachan, 2001).

Tablo 2. Birinci Dünya Savaşı'nda Tarafların Tahmini Askerî Harcamaları (1914–1918) (Milyar Amerikan Doları cinsinden)

Ülke	Askerî Harcama (Milyar \$)
Almanya	40.0
İngiltere	35.0
Fransa	24.0
Rusya	22.0
ABD	22.0
Avusturya-Macaristan	10.0
Osmanlı Devleti	1.5
Bulgaristan	1.0

Kaynak: Broadberry, S., & Harrison, M. ,Strachan, H. ve Pamuk, Ş. (1999). Verilerinden derlenmiştir.

Bu tablo, sanayileşmiş ülkelerin savaşta çok daha yüksek askerî harcamalar yaptığını, buna karşın Osmanlı ve Bulgaristan

gibi ekonomik gücü sınırlı devletlerin düşük katkı sağladığını açıkça ortaya koymaktadır. En yüksek askerî harcama yapan ülke Almanya olmuş, savaş boyunca toplam harcaması 40 milyar doları geçmiştir. İngiltere ise 35 milyar doları aşkın askerî harcama ile ikinci sırada yer almıştır. ABD, savaşın son iki yılında katılmasına rağmen yaklaşık 22 milyar dolar harcamıştır ki bu, katıldığı süreye göre oldukça yüksektir. Fransa'nın askerî harcamaları ise 24 milyar doları bulmuştur. Rusya, savaşın ekonomik yükünü taşımakta zorlanmış ve yüksek askerî harcamalar (yaklaşık 22 milyar dolar) 1917 Bolşevik Devrimi'ni tetikleyen temel unsurlardan biri olmuştur (Broadberry & Harrison, 2005).

Osmanlı Devleti ise mali kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle savaşa en düşük ekonomik katkıyı yapan devletlerden biri olmuştur. Yine de savaş bütçesinin neredeyse tamamı dış borçlarla finanse edilmiş, bu durum zaten zayıf olan Osmanlı ekonomisini tamamen çökertmiştir. Genel olarak I. Dünya Savaşı, savaşan ülkelerin kamu maliyesini felç etmiş, yüksek enflasyon, borç yükü ve üretim kaybıyla sonuçlanmıştır. Savaş sonunda birçok ülke, 1920'ler boyunca mali iflasın eşiğinde kalmış, askerî harcamaların toplumsal maliyeti kuşaklar boyunca hissedilmiştir.

6.5. 1900–1919 Döneminde Devletlerin Askeri Harcamalarının Payı

Bu grafik, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde savaşların maliyetini, ülkelerin ekonomik dayanıklılığıyla birlikte görselleştirir. Almanya ve İngiltere gibi sanayi temelli ekonomiler yüksek askeri harcamaları sürdürebilirken, Osmanlı gibi ithalata dayalı, sanayisiz devletler bu yükün altında savaş sonunda ekonomik olarak iflasa sürüklenmiştir.

Tablo 3. 1900–1919 Döneminde Devletlerin Askeri Harcamalarının GSYH’lerindeki Payı

Ülke	Askeri Harcama (%) / GSYH
Almanya	60.0
İngiltere	50.0
Osmanlı Devleti	45.0
Rusya	42.0
Fransa	40.0
İtalya	35.0
Japonya	34.0
A.B.D.	33.0
Avusturya-Macaristan	28.0

Kaynak: Broadberry, S., & Harrison, M. ,Strachan, H., Offer, A. (1989) ve Pamuk, Ş. (1999). verilerinden derlenmiştir.

1900–1919 yılları, dünya tarihinin en yıkıcı olaylarından biri olan I. Dünya Savaşı’nı kapsayan bir dönemdir. Bu dönem, birçok ülkenin askerî harcamalarını olağanüstü düzeyde artırdığı, ekonomik ve mali kaynaklarının önemli bir kısmını savaş hazırlığı ve sürdürülebilirliği için tahsis ettiği bir zaman dilimidir. Grafikte yer alan ülkeler arasında Almanya, %60’lık oranla askerî harcamalara en yüksek payı ayıran ülke olmuştur. Bu oran, Almanya’nın savaş öncesi agresif silahlanma politikalarının ve çok cepheli savaş stratejisinin doğrudan bir yansımasıdır.

İngiltere %50’lik oranla ikinci sırada yer almakta, özellikle donanma gücünü koruma ve sömürgeleri güvence altına alma politikaları bu harcamaları artırmıştır. Osmanlı Devleti ise %45’lik oranla oldukça yüksek bir askerî yük altına girmiştir. Bu durum, hem Almanya’nın etkisiyle yapılan silah ithalatına hem de uzun süren savaşlar nedeniyle ekonomik kaynakların büyük kısmının cephelerde tüketilmesine bağlanabilir. Ancak Osmanlı gibi sanayileşmemiş bir devletin bu denli yüksek oranda askerî harcamayı sürdürmesi, ekonomik çöküşü hızlandıran unsurlar arasında yer almıştır.

Rusya ve Fransa’nın harcamaları sırasıyla %42 ve %40 oranlarında seyrederken, her iki ülke de savaşın ilk yıllarında

büyük kaynaklar ayırmış, fakat iç karışıklıklar ve devrimlerle ekonomik kapasiteleri zayıflamıştır. Japonya, İtalya ve A.B.D. gibi ülkeler savaşın bazı bölümlerine daha geç dahil olmalarına rağmen harcamalarını %33–35 seviyelerine taşımıştır. ABD özellikle 1917 sonrası savaşa dahil olmuş ve kısa sürede büyük askerî yatırımlar yapmıştır.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise %28 ile harcama oranlarında seçili devletlerde son sıralarında yer almaktadır. Bu, hem mali kapasitenin sınırlı olması hem de savaşın yükünü sürdürememesi nedeniyle açıklanabilir. Nihayetinde bu imparatorluk, savaşın sonunda parçalanmıştır.

7. SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu, 20. yüzyılın başında çok yönlü bir çözülme süreci yaşamış ve bu süreçte ekonomik yapı ile askerî harcamalar arasındaki dengesizlik imparatorluğun yıkılışını hızlandıran temel faktörlerden biri olmuştur. Bu çalışmada da gösterildiği üzere, sanayileşememiş bir imparatorluğun art arda savaşlara girmesi, zaten kırılgan olan mali yapının hızla çökmesine yol açmıştır. Özellikle 1908 sonrası dönemde hız kazanan askerî modernizasyon çabaları, büyük ölçüde dış borçla finanse edilmiş; Osmanlı bütçesi, üretken yatırımlar yerine cephe harcamalarına yönlendirilmiştir.

Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları gibi yıkıcı çatışmalar, hem insan kaynağı hem de ekonomik rezervler açısından Osmanlı Devleti'ni tüketmiş; savaş ekonomisine geçiş bile sağlıklı bir şekilde yapılamamıştır. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin mali denetimi altında olan devlet, savaş koşullarında mali egemenliğini neredeyse tamamen yitirmiştir. Bu bağlamda askerî harcamaların GSYH içindeki %45'lik oranı, sadece bütçe üzerindeki yükü değil, aynı zamanda devletin ekonomik

tercihlerini nasıl savaş odaklı bir noktaya kaydırıldığını da ortaya koymaktadır.

Dış ticaret dengesizlikleri ve ithalata bağımlılık, özellikle savunma harcamalarında kendini göstermiş; sanayisiz bir ekonomide askerî teknolojilerin dışarıdan temini, cari açıkları derinleştirmiştir. Bu açıklar ise daha fazla dış borçlanmayı zorunlu kılmış; böylece Osmanlı maliyesi kendi ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak, dış kredi sağlayıcılarının yönlendirmelerine açık bir yapıya dönüşmüştür. Savaş yıllarında yaşanan toprak kayıpları, göçler, kıtlık, fiyat enflasyonu, üretim durgunluğu ve işgücü kaybı gibi sosyal ve ekonomik sorunlar da çöküş sürecini hızlandırmıştır. Rumeli'nin kaybı hem ekonomik kaynakların hem de beşerî sermayenin önemli bir bölümünün yitirilmesi anlamına gelmiş; Anadolu içlerine yönelen büyük göç dalgaları toplumsal dengeleri bozmuştur. Osmanlı Devleti'nin son döneminde karşı karşıya kaldığı bu çok boyutlu ekonomik, askerî ve sosyal kriz; yapısal dönüşüm gerçekleştirilmiş reformların yetersizliğini ve imparatorluk sisteminin sanayi çağına sürdürülebilirliğini yitirdiğini göstermektedir. Sonuç olarak, askerî harcamaların artışı bir yandan devletin güvenliğini sağlamaya çalışırken, öte yandan ekonomik çöküşü hızlandırarak siyasal varlığın sona ermesine neden olmuştur. Osmanlı'nın çöküşü, yalnızca cephede değil, aynı zamanda ekonomik altyapıdaki zafiyetler ve mali bağımlılık çerçevesinde şekillenmiş çok katmanlı bir iflaktır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Y. (2010). Modern dönem Osmanlı maliyesine analitik bir bakış. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akyıldız, A. (2001). Osmanlı maliyesinde modernleşme süreci. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Broadberry, S., & Harrison, M. (2005). The economics of World War I. Cambridge: Cambridge University Press.
- Domville, W. C. (1890). Turkish fleet and dockyards, Report 255. Retrieved from <https://www.turkloydu.org/pdf-files/turkloydu-kurallari/cilt-e/chapter-105-naval-ship-technology-electrical-installations-2013.pdf>
- Gürsakal, G. G. (2010). Osmanlı ve büyük güçlerin askeri harcamalarına karşılaştırmalı bir bakış (1840–1900). Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2(1), 55–67.
- Hall, R. C. (2000). The Balkan Wars, 1912–1913: Prelude to the First World War. London: Routledge.
- İnalcık, H., & Quataert, D. (2000). Osmanlı İmparatorluğu ekonomik ve sosyal tarihi (1600–1914). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Jelavich, B. (1983). History of the Balkans: Twentieth century. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pamuk, Ş. (1985). 19. yüzyılda Osmanlı dış ticareti. In Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi (pp. xx–xx). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1999). Osmanlı İmparatorluğu’nda paranın tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Rochat, G. (1973). Italian military operations in Libya 1911–1912. In W. D. McCain (Ed.), Modern Italy: A political

history (pp. 77–101). Berkeley: University of California Press.

Strachan, H. (2001). The First World War: Volume I: To arms. Oxford: Oxford University Press.

Tabakoğlu, A. (1985). Gerileme dönemine girerken Osmanlı maliyesi. İstanbul: Dergah Yayınları.

Yüceer, N. (1996). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı. Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları.

SANAYİ DEVRİMİNDEN EKOLOJİK KRİZE ÇEVRE İKTİSADININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Burak BAŞ¹

1. GİRİŞ

Çevre- iktisat tartışmalarının son yarım yüzyılda iklim krizi ve biyolojik çeşitlilik kaybı karşısında kazandığı siyasal görünürlük, bu alanın entelektüel köklerini disiplinler arası bir perspektifle yeniden okumayı zorunlu kılmaktadır. Sanayi Devrimi’nin fosil yakıta dayalı üretim modelinden Georgescu-Rogen’in entropi yasasına kadar uzanan düşünsel silsile, iktisadın doğayı önce “hammadde havuzu” sonra “kıt üretim faktörü” ve nihayet “ekosistem hizmetleri bütünü” olarak yeniden tanımladığı çok katmanlı bir dönüşüme işaret eder (Georgescu-Rogen, 1972). Klasik dönemden itibaren Adam Smith’in “ahlaki düzen”i, Ricardo’nun toprak rantı, Malthus’un nüfus tuzağı ve Jevons’un enerji verimliliği paradoksu çevre sorununu iktisadi akıl yürütmenin merkezine yerleştirmiştir. 20. yüzyıl ortasında Pigouvian vergiler ve Samuelson’ın kamusal mal kuramı, kirliliği “dışsallık” kavramı üzerinden parasallaştırarak modern çevre politikalarının kavramsal çerçevesini kurmuştur.

Bununla birlikte mevcut literatür, çevre iktisadının evrimini çoğu kez 1960 sonrası düzenleyici kurumların doğuşuyla başlatıp önceki “uzun yüzyılı” ikincil bir tarihsel arka plan olarak niteleme eğilimindedir. Oysa erken sanayi kentlerinde hava ve su kirliliğine karşı geliştirilen ilk duman komiteleri, Alkali Act (1863) gibi yasal düzenlemeler veya Sir Joseph Bazalgette’in “kanalizasyon reformu”, piyasa başarısızlığı-kamu

¹ Dr., burakbas28@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9817-1251.

müdahalesi diyalektiğinin ampirik nüvelerini oluşturur (Halliday, 2001). Bu çalışma, çevre iktisadının entelektüel sürekliliğini görünür kılarak, disiplinin birikimsel tarihçesini açıklamayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın temel amacı, çevre iktisadının tarihsel gelişimini beş ayrı evreye ayırarak (i) Klasik iktisat (18-19. yy.), (ii) Sanayi Devrimi ve ilk düzenlemeler (19. yy. sonu- 20. yy. başları), (iii) Neoklasik iktisat yaklaşımı (20. yy. ortası), (iv) Modern çevre iktisadının doğuşu ve kurumsallaşması (1960-1990) ve (v) Ekolojik iktisat ayrışması (1980’lerden günümüze) şeklinde sistematikleştirmektir. Her evre; (i) önceki paradigmanın cevapsız bıraktığı yeni soruların ortaya çıkması, (ii) bu sorulara yanıt üretmek üzere geliştirilen kurumsal-politik araç setlerinin şekillenmesi ve (iii) doğayı ölçme-değerleme yöntemlerindeki dönüşümün eş zamanlı kesişmesiyle başlamaktadır. Bu sınıflandırma, düşüncel kopuşları değil, birbirini dönüştürerek ilerleyen kavramsal sürekliliği vurgular. Örneğin Ricardo’dan miras kalan rant kavramının karbon izi piyasalarındaki “kıtık primine”, Mill’in durağan-durum tasavvurunun Daly’nin “tam bir dünyada ekonomi” metaforuna evrilmesi gibi teorik geçiş hatlarını aydınlatır (Daly, 1992). Bu bütüncül tarihsel okuma, çevre iktisadının hem kavram setini hem de normatif yönelimini dönüştüren kırılma noktalarını haritalandırarak, iktisadi düşünceyi ekolojik kriz çağında yeniden konumlandırmak için gerekli analitik zemini sunmaktadır.

2. KLASİK EKONOMİDE ÇEVRE ALGISI (18. VE 19. YÜZYIL)

Adam Smith’in doğaya bakışı, “The Theory of Moral Sentiments”te (1759) geliştirdiği “büyük düzen” anlayışıyla ahlak felsefesi ve iktisat kuramı arasındaki geçişkenliği temellendirir. Doğayı yalnızca üretimin hammadde havuzu olarak değil, ahlaki

sempati ve karşılıklılık duygusunun yeşerdiği ortak bir alan olarak konumlandırır. Böylece insan-doğa ilişkisi de tıpkı insanlar arası ilişkiler gibi ahlaki hükme tabidir. Smith'in teolojik-antropolojik çerçevesinde doğal kaynaklar “Tanrısal iktisat”ın emanetleridir ve savurgan kullanım, toplumsal olduğu kadar ekolojik maliyet de doğurur. Bu nedenle kaynak tasarrufu, saf faydacılığı aşan ahlaki bir gereklilik haline gelir (Smith, 1759/1869).

“Wealth of Nations”da (1776) Smith, toprağı emek ve sermayenin yanı sıra bağımsız bir üretim faktörü olarak tanımlayarak rantı kıtlık ve verimlilik temelli açıklar. “Doğal fiyat” kavramı ise arazi kıtlığını maliyet sinyallerine yansıtarak üreticileri ekolojik sınırlara riayet etmeye teşvik eder. Aynı eserde kamu yararı bakımından karlı görülmeyen yollar, kanallar, limanlar ve “genel temizlik” gibi altyapıların -bugünkü ifadeyle ekolojik kamu mallarının- devlet eliyle finanse edilmesi gerektiğini savunur. “İmtiyazlı şirketler sakıncalıdır” uyarısı da tekellerin piyasa başarısızlığı ve negatif çevresel dışsallık üretme riskine işaret eder. Sonuçta Smith, ahlaki sempatiye dayalı özgür piyasa ile uygun kamusal düzenlemelerin birleşiminin hem ekonomik refahı hem de çevresel sürdürülebilirliği sağlayabileceğini öne sürerek klasik iktisat ile modern ekolojik kaygılar arasında kamusal bir köprü kurar (Smith, 1776/1904).

David Ricardo’nun rant ve azalan verimler çözümlemesi, kaynak kıtlığını iktisadın merkezine yerleştirerek çevre-ekonomi etkileşimine klasik çağda kapı açar. Ricardo, verimli toprakların sınır olması nedeniyle üretim genişledikçe zorun olarak daha düşük kalitedeki araziye yönelindiğini, bu yönelimin gerektirdiği ek emek-sermaye girişiyle maliyetlerin arttığını ve kar oranlarının gerilediğini savunur. Toprağın verimlilik hiyerarşisinden doğan “diferansiyel rant” doğal koşullara bağlı olarak bir ayrıcalık gelirdir ve Ricardo’nun formülasyonu, modern çevre iktisadının “doğal kaynak rantı” kavramına teorik temel oluşturur.

Madencilik rezerv kalitesini, balıkçılıkta stok bolluğu ya da karbon piyasalarında emisyon kotalarının değerlendirilmesi Ricardocu mantığın güncel uygulamalarıdır. Böylece rant, sadece araziye değil ekolojik varlıkların bütününe atfedilen kıtlık primini fiyat mekanizmasına taşır (Ricardo, 1817/2004; Hollander, 1992; Daly & Farley, 2011).

Ricardo'nun “uzun vadede düşen kar oranı” tezinde ise ekolojik sınırlılığın makroekonomik sonucu görünür. Nüfus artışı ve sermaye birikimi gittikçe daha düşük verimli kaynakları zorladıkça karlar erir, rantiyer gelirleri şişer ve ekonomi “durağan durum”a yaklaşır. Bu öngörü John Stuart Mill'den Herman Daly ve Tim Jackson'a uzanan durağan-durum literatürüne ilham vermiş, karbon vergisi ve kaynak rantlarının topluma geri döndürülmesi önerisine de temel oluşturmuştur. Marx ve çağdaş ekososyalistler ise Ricardocu rant teorisini kapitalist tarımın ekolojik tahribatını ve “metabolik çatlak”ı açıklamak için genişleterek, kaynak kıtlığının sadece fiziksel değil toplumsal üretim ilişkileri bağlamında da tartışmışlardır (Mill, 1848/1909; Jackson, 2009; Foster, 2000).

Thomas Robert Malthus, “Nüfus Üzerine Bir Deneme”de (1798) nüfusun geometrik, gıda arzının ise ancak aritmetik hızla artabileceğini savunarak ekonomik büyümenin çevresel sınırlarını ilk kez sistematik biçimde tanımladı. Toprağın verimliliği, iklim koşulları ve kullanılabilir enerji miktarı gibi doğal etmenlerin belirlediği bu sınırlar aşıldığında, kıtlık, hastalık ve erken ölümler, nüfusu “geçim araçları” düzeyine geri çekecek doğal dengeleyiciler haline gelir. Böylece Malthus'un geçim araçları kavramı, çağdaş literatürdeki “taşıma kapasitesi” düşüncesinin öncülü olur (Malthus, 1798/1826; Mayhew, 1997).

Bu ekolojik sınır anlayışı 20. yüzyılda Neo-Malthusçu akımlarca yeniden canlandırıldı. Hardin'in “ortak malların trajedisi” (1968), Meadows ve arkadaşlarının “Limits to Growth”

raporu (1972) ve Ehrlich'in "Nüfus Bombası" (1968) çalışmaları, demografik-kaynak gerilimini küresel ölçekte ele alarak teknolojik iyimserliğe karşı uyarıda bulundur. Malthus'un tarım teknolojilerinin azalan verimleri kalıcı olarak aşamayacağına dair şüphesi de ekolojik iktisadın büyümeyi sınırlayan "degrowth" yaklaşımına entelektüel zemin sundu (Hardin, 1968; Meadows ve diğ., 1972; Ehrlich, 1968; Daly & Farley, 2011). Bununla birlikte, Boserup'un nüfus baskısının tarımsal yenilikleri teşvik edebileceği argümanı, Sen'in kıtlıkların çoğunlukla gelir dağılımı bozukluklarından kaynaklandığını gösteren analizi ve fosil yakıtların bolluğu ile iklim krizi arasındaki ilişkiye odaklanan çağdaş çalışmalar, Malthusçu çerçeveyi eleştirip revize etti. Yine de nüfus, tüketim ve çevresel taşıma kapasitesi arasındaki gerilimi vurgulayan Malthus'un perspektifi, sürdürülebilirlik tartışmalarından halen temel bir başvuru noktasıdır (Boserup, 1965; Sen, 1981; Jackson, 2009; Daly, 1992).

John Stuart Mill, "Politik Ekonomi İlkeleri"nde (1848), çizdiği durağan-durum tasavvuruyla "sonsuz zenginlik ve nüfus artışının ne zaruri ne de arzu edilir" olduğunu ileri sürer. Refahı, doğanın estetik değeri, toplumsal dayanışma ve zihinsel gelişimle ölçerek maddi büyümeye hem ekolojik hem de ahlaki bir sınır koyar. Ricardo'dan devraldığı azalan verimler sorununu kabul etse de teknolojik ilerlemenin bu baskıyı yalnızca geçici olarak hafifletebileceğini, "tabiatın asli düzenini" silemeyeceğini belirtir ve "nicelikten çok nitelik" vurgusuyla üretimin toplumsal-ekolojik uyum içinde sınırlanmasını savunur (Mill, 1848/1909; Schabas, 2008; O'Neill, 2015).

Mill'in çevre duyarlılığı, toprağı verim kaybı karşısında koruma gereği kadar doğuya atfetti estetik ve ahlaki değere de dayanır. Bireysel mutluluğu tüketim hacmi yerine "dağların, ırmakların ve açık kırların" sunduğu hazlarla ilişkilendirir. Toprak rantının vergilendirilmesi, özel mülkiyeti üretkenlikle bağdaştırırken "sınırsız ve sorumsuz tasarrufun" kamusal refahı

yıkabileceğini öngörür. Böylece sürdürülebilir kamu finansmanı ve kaynak yönetimi fikrine erken bir teorik destek verir. (Cain & Hopkins, 2002; Peterson, 2013; Daly & Farley, 2011).

Bu durağın durum vurgusu, 20. yüzyılda Georgescu - Rogen, Herman Daly ve Tim Jackson tarafından ekolojik makroekonominin temel taşı olarak yeniden yorumlandı. Daly “nüfusun ve sermayenin dinginliği” idealini çağdaş kaynak sınırları ile ilişkilendirirken, Jackson “bolluksuz refah” anlayışını Mill’in niteliksel büyüme vurgusuna dayandırır. Eleştirmenler ise Mill’in teknolojik iyimserliğini, sınıfsal analiz eksikliğini ve toplumsal cinsiyet körlüğünü vurgulasa da büyümenin toplumsal amacını ilk sorgulayan iktisatçılardan biri olarak Mill, ekolojik iktisat tartışmalarında hala merkezi bir referans noktasıdır (Daly, 1992; Jackson, 2009; Martinez-Allier, 2014; Kerschner, 2010).

William Stanley Jevons’un “The Coal Question” (1865) adlı eseri, fosil yakıtı dayalı büyümenin sürdürülemezliğini erken dönemde ortaya koymuştur. Jevons paradoksu olarak bilinen gözlemi, enerji verimliliğinin maliyetleri düşürerek toplam tüketimin artabileceğini savunur ve bu durum “geri tepme” denilen literatürün temelini oluşturur. Jevons, kömür rezervlerinin tükenmesinin Britanya’nın sanayi hegemonyasını zayıflatacağını öngörerek, enerji kaynaklarının jeopolitik boyutuna da dikkat çekmiştir (Jevons, 1865; Clark & Foster, 2001).

Karl Marx, doğa-toplum ilişkisini “insanın doğayla metabolizması” kavramıyla tanımlayarak üretim sürecinin hem insan gereksinimlerini karşıladığını hem de çevresel koşulları dönüştürdüğünü belirtir. Kapitalist üretim, bu metabolizmayı kar güdüsüne bağladığı için toprağın tükenmesi, besin döngüsünün kırılması ve kır-kent dengesinin bozulması gibi ekolojik tahribatlar yaratır. Liebig’in “toprağın hırsızlarca yağmalanması” uyarısıyla kesişen bu analiz, daha sonra “metabolik yarılma”

olarak adlandırılan ekolojik uyumsuzluğun sistemik kökenini açığa çıkarır (Marx, 1867/1990; Foster ,2000; Saito, 2017).

Marx, “ilksel birikim” sürecinde ortak meraların çitle çevrilip kırsal emekçilerin topraksızlaştırılarak hem işgücünün hem de ekosistem hizmetlerinin metalaştığını gösterir. Kapitalizmin genişleyici yapısı iki çifte sınıra çarpar: Emek-zaman sömürsüne karşı işçi direnci ve doğanın yenileme hızını aşan kaynak çelişkisi. Toprağın fakirleşmesi, suyun kirlenmesi ve havanın zehirlenmesi, sermayenin kar oranlarını da aşağı çeker; böylece ekolojik kriz, üretim ilişkilerinin içsel bir çelişkisi olarak görülür (Marx, 1867/1990; Perelman ,2000; O’Connor ,1998; Burkett, 2006).

Marx’ın geleceğe yönelik taslağında toplumsal planlama, besim maddelerinin geri döngüsünü sağlayan bölgesel tarım-sanayi kompleksleri ve kır-kent ayrımını yumuşatan kooperatiflerle “rasyonel metabolizmanın” yeniden kurulmasını hedefler. Bu vizyon, çağdaş döngüsel ekonomi ve agroekoloji tartışmalarının öncülü olarak kabul edilir. Ekososyalist literatürde Foster ve Saito gibi yazarlar, Marx’ın doğa-toplum diyalektiğini güncelleyerek yeşil yeni mutabakatlar, karbon rantının toplumsallaştırılması ve enerji demokrasisi önerilerine teorik temel sunar (Marx, 1894/1991; Foster, 2000; Saito, 2023).

Sonuç olarak klasik iktisat geleneği, dışsallık kavramının henüz adlandırılmadığı bir çağda doğal kaynakların kıtlığına dair altı farklı teori geliştirmiştir: Smith’in ahlaki düzen vurgusu, Ricardo’nun toprak rantı modeli, Malthus’un nüfus tuzağı, Mill’in durağan-durum ideali, Jevons’un enerji verimliliği paradoksu ve Marx’ın insanın doğayla metabolizması. Bu teoriler, 20. yüzyıl çevre iktisadının kamu malı, optimal kirlilik ve sürdürülebilir büyüme tartışmalarına zemin hazırlayarak, çevre-ekonomi ilişkisini üretim faktörü sınırlarının ötesinde

toplumsal refaha dair bütüncül bir mesele haline getirmiştir (Sandmo, 2015; Steeds, 2025).

3. SANAYİ DEVRİMİ VE ÇEVRE SORUNLARININ ORTAYA ÇIKIŞI (19. YÜZYIL VE 20. YÜZYIL BAŞLARI)

Sanayi Devrimi'nin ikinci yüzyılı, yani 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk on yılı, fosil yakıtı dayalı büyümenin küresel ölçekte yayılıp çevresel yükü katmanlaştırdığı dönemdir. Buharlı makinelerin dokuma tezgahlarından demiryollarına, okyanus aşırı gemilerden metal ergitme ocaklarına dek nüfuz etmesi, enerji yoğunluğunu ve üretim hacmini benzeri görülmemiş düzeye taşıdı. Bunun bedeli ise hızla artan kömür tüketiminin kentlere taşıdığı kurum, sülfür ve azot oksitlerle kirlenen hava, giderek kalabalıklaşan işçi mahallelerini boğan duman sisleri ve ilk endüstri metropollerinde yaygınlaşan solunum yolu hastalıkları oldu (Brimblecombe, 1987; Mosley, 2001; Wrigley ,2010).

Manchester, Birmingham ve Glasgow gibi sanayi kentlerinde, fabrikanın bacasından yükselen siyah duman gündüzleri gece karanlığına çevirirken, bacaların çevresindeki tuğla konut blokları sürekli kurum tabakasıyla kapladı. 1854'te İngiltere'de kurulup giderek yaygınlaşan Smoke Nuisance Committees, hava kirliliği ölçümlerinde belki de modern emisyon envanterlerinin ilk örneklerini geliştirdi. Ancak işletmeler “rekabet baskısı” gerekçesiyle filtre ve baca gazı yoğunlaştırıcılarına uzun süre direndi. Böylece hava kirliliği yalnızca işçi sağlığını değil, Viktorya dönemi binalarının taş cephelerini kimyasal aşınmayla çürütmeye başladı (Tarr, 1996; Mosley, 2001).

Sanayi Devrimi'nin çevresel etkisi, havayla sınırlı kalmamıştır. Buna ek olarak tekstil boyaları, kâğıt hamuru atıkları

ve tabakhaneden sızan kromlu çözeltiler, nehir sistemini hızla kirletti. Thames Nehri'nin “Great Stink” (1858) vakasında olduğu gibi, su yollarına boşaltılan atık yükü yaz sıcağında kenti yaşanmaz hale getirdi. Kolera ve tifo salgınları, atık arıtma altyapısının yokluğunda binlerce can aldı. Sir Joseph Bazalgette'in 1860'larda tasarladığı modern kanalizasyon şebekesi, yalnızca halk sağlığı devrimi değil, atık su konusunu mühendislik ve finansman bağlamında ele alan ilk büyük kamu çevre yatırımdı (Halliday, 2001; Melosi, 2000).

Kimya endüstrisi, William Perkin'in 1856'da anilin boya sentezlemesinden Haber-Bosch sürecinin 1913'te sanayileşmesine kadar geçen yarım yüzyılda, sentetik boyalar, patlayıcılar ve gübreler üreterek çevreye yeni organik ve inorganik kirletici sınıfları sundu. Örneğin alkali tesislerinin hidroklorik asit emisyonları, İngiltere'de 1863 “Alkali Act”'in çıkmasına yol açtı. Yasa, bacaya takılan asit yoğunlaştırıcı kuleleri zorunlu kılarak “en iyi uygulanabilir teknik” (BAT) kavramının erken formunu şekillendirdi (MacLeod, 1965; Hardie, 2015).

Sanayi enerjisinin küresel yakıtı haline gelen kömür, kolonilere ve genç ulus-devletlere kurulan demiryolu hatlarıyla taşındı. Böylece sömürge hinterlandında tomrukçuluk ve plantasyon tarımı hız kazandı. Alfred Crosby'nin “ekolojik emperyalizm” kavramıyla ifade ettiği bu süreçte, Avusturalya'dan Hindistan'a uzanan İngiliz sömürgeleri, metropole odun, pamuk, kauçuk ve maden sağlayarak hem biyolojik çeşitliliği daralttı hem de fosil yakıtla çalışan buhar makineleri sayesinde sermaye birikimini hızlandırdı (Crosby, 1986; Davis, 2020).

ABD'de ekolojik baskıların artışına verilen ilk tepkiler; George Perkins Marsh'ın “Man and Nature” (1864) adlı yapıtında formüle edilen “insanın jeolojik bir kuvvet olduğu” düşüncesiyle şekillenirken, John Muir'in korumacı etiği Sierra Nevada'da

ulusal parkların kurulmasına zemin hazırladı. Gifford Pinchot'nun “kalkınmacı muhafaza” yaklaşımı da orman kaynaklarının sürdürülebilir biçimde işletilmesine odaklandı. Benzer biçimde Almanya’da Ernst Haeckel’in “oekologie” terimini popülerleştirmesi, biyosfer bütünlüğüne dayalı bir çevre bilincini bilimsel çerçeveye taşıdı. Böylelikle çevre sorunları artık yalnızca kirlilik değil, ekosistem ölçeğinde ele alınması gereken bir meseleye dönüştü (Bradley, 1999; Worster, 1994).

Kent ölçeğinde ise “Sağlıklı Şehir Hareketi” (Healty City Movement) modern belediye laboratuvarlarını, düzenli atık toplama filolarını ve yeşil kuşak politikalarını doğurdu. Paris’te Georges-Eugene Haussmann’ın bulvar açma projeleri, bir yandan hijyen kaygısıyla hava akışını artırırken öte yandan işçi mahallerini dağıtarak “sosyal mühendislik” boyutunu öne çıkardı. ABD’de Chicago ve Pittsburgh gibi kentler, dumansız kömür ve ısı merkezleri kurarak enerji verimliliği ajandasını erken 20. yüzyılda gündeme taşıdı (Tarr & McShane, 1997; Stradling, 1999).

20. yüzyıl başlarına gelindiğinde, I. Dünya Savaşı’nın sanayi-askeri ölçek büyümesi, nitrat ve fosil yakıta dayalı tarımsal kimya devrimini tetikledi. Böylece çevresel baskılar artık yerel kirlenme sınırlarını aşıp bölgesel hatta küresel ölçekte algılanmaya başlandı. 1913’teki Londra Uluslararası Hijyen Sergisi ve 1916 Stokholm Konferansı gibi etkinlikler, endüstriyel toplumların çevre-sağlık ilişkisini tartışma zeminine çekerek modern çevre politikalarının öncül kurumsal ağlarını oluşturdu (McNeill, 2000; Warde & Sörlin ,2021).

Özetle 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başı, fosil enerjiye dayalı sanayi kapitalizminin çevresel maliyetlerini gözle görünür kılmıştır. Kirli hava, zehirli sular, çıplak maden ocakları ve küresel hammadde akışları, günümüz çevre politikalarının ilk temellerini atan mühendislik çözümleri, kamusal düzenlemeler ve

koruma ideolojilerini tetiklemiştir. Bu tarihsel kesit hem teknolojik ilerlemenin refaha katkısını hem de ekosistem sınırlarını zorlayarak büyümenin uzun vadeli risklerini gösteren, çevre düşüncesinin modern evresinin kritik eşiğidir (McNeill, 2000; Merchant, 2020).

4. NEOKLASİK İKTİSATTA ÇEVREYE YAKLAŞIM (20. YÜZYIL ORTASI)

Neoklasik iktisadın çevreye bakışı, 20. yüzyıl ortasında marjinal analiz, refah iktisadı ve genel denge çerçevesinde bir “dışsallık” mantığıyla ekolojik sorunlara uygulanmasıyla şekillendi. Klasik kuramdaki kıtlık sezgileri yerini, piyasaların tam rekabette toplumsal refahı maksimize edeceği varsayımına bıraktı. Fakat Arthur C. Pigou’nun “The Economics of Welfare”de tanımladığı negatif dışsallık olgusu, kirlilik gibi maliyetlerin fiyatlara dahil edilmediği durumlarda piyasa dengesinin etkin olmayacağını göstererek devlet müdahalesi için teorik temel oluşturdu (Pigou, 1952; Sandmo, 2015).

Arthur C. Pigou, negatif dışsallıkların toplumsal maliyetini “düzeltici vergiler”le faaliyetin üzerine yükleyerek marjinal kirlileme maliyetini marjinal temizleme maliyetine eşitlemeyi önerir. Pigou’ya göre bu noktada kirlilik “toplumsal olarak verimli” düzeye iner. Aynı kurgu pozitif dışsallıklarda sübvansiyon olarak işletilebileceğinden, kırsal peyzajı koruyan tarımsal uygulamalar gibi faaliyetler teşvik edilebilir (Pigou, 1920/1952; Baumol & Oates, 1988; Sandmo, 2011).

Pigouvian vergi-dışsallık eşlemesi günümüz karbon fiyatlama sisteminin kurumsal temelidir. Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistemi ile İsveç ve Kanada’daki karbon vergileri “kirliten öder” ilkesini pratiğe aktararak sera gazı emisyonlarını toplumsal maliyetle buluşturur. Ronald Coase, düşük işlem maliyeti ve belirgin mülkiyet hakları halinde tarafların vergisiz de

verimli çözüme ulaşabileceğini savunarak bu yaklaşımı sınırlasa da küresel iklim krizi gibi yüksek işlem maliyetli durumlarda Pigou'nun vergi reçetesi halen baskın seçenektir (Stavins, 2003; Tietenberg & Lewis, 2018; Coase, 1960; Pearce & Turner, 1990).

Pigou'nun parasal refah ölçütü, ekosistem hizmetlerinin değerlendirilmesi ve fayda-maliyet analizlerinin öncülünü oluşturur. Göl rekreasyonu ya da göçmen kuş habitatı gibi ölçülmesi güç faydalar, koruma fonlarına yön verecek parasal kılıfa büründürülür. Buna karşın “optimum kirlilik” hesaplarının belirsizlik, eşitsizlik ve ekolojik eşdeğerlilik sorunlarına duyarsız kaldığı eleştirisi sürse de Pigou'nun vergi-refah çerçevesi yeşil vergi reformu, kirleten öder ilkesi ve ekolojik maliye tasarımının kavramsal omurgası olmaya devam etmektedir (Hanley & Barbier, 2009; Fullerton & Metcalf, 1998).

Paul A. Samuelson, 1954 ve 1955 tarihli makalelerinde “rakipsiz ve dışlanamaz” nitelikli kamusal mallar için geliştirdiği kural sayesinde temiz hava, biyolojik çeşitlilik ve iklim istikrarı gibi çevresel varlıkları piyasa fiyat sinyallerine bırakılmayacak küresel kamusal mallar olarak tanımladı. “Samuelson Kuralı”, toplumsal marjinal ödeme isteklilerinin toplamının üretimin marjinal maliyetine eşitlendiği noktada çevre dostu optimuma ulaşıldığını gösterir. İklim modellerinde kullanılan karbon bütçelerinin teknik temeli bu eşitlikten türetilir ve böylece karbon fiyatlama sisteminin kuramsal kökü Pigou vergilerinden çok Samuelson'ın kamusal mal düzenlemelerine dayanır (Samuelson, 1954; Samuelson, 1955).

Kamusal mal kuramını tamamlayan “Bergson-Samuelson toplumsal refah fonksiyonu” ve tazmin ilkesi, maliyet-fayda analizinin çevre değerlemeleriyle (gölge fiyatlar, yaşam döngüsü analizleri) bütünleştirilmesine zemin hazırladı. Kamu kesiminin kirleticilere dışsal maliyeti ödeterek özel ve toplumsal marjinal maliyet eğrilerini örtüştürmesi gerektiği fikri, Samuelson'ın refah

çerçevesinin özüdür. Ekolojiye dair düşüncelerini geniş kitlelere taşıyan “Economics” kitabı da her yeni baskısında enerji şokları, sürdürülebilir büyüme ve çevre politikası konularını ekleyerek kıtlık-ikame diyalektiği üzerinden teknolojik yeniliklerin çevresel sınırlar içindeki rolünü tartışmıştır (Samuelson, 1948/1998; Samuelson, 1958; Samuelson, 1976).

Samuelson’ın yaklaşımı, Coase’nin işlem maliyetleri ve mülkiyet haklarına dayanan eleştirileriyle “vergi reçetesi” evrenselliğini kaybetmiş; ekolojik iktisat ise marjinal analizlerin ekosistem eşikleri ve dağıtım adaletini ihmal ettiğini savunmuştur. Buna rağmen küresel kamu mallarının finansmanı ve IPCC’nin karbon fiyatı senaryoları hala Samuelson Kuralı’na dayalı marjinal maliyet hesaplarını kullanır. Yeşil vergi reformlarının tasarımı da bu çerçeve rehber olmaya devam etmektedir (Coase, 1960; Kerschner, 2010; Sandmo, 2006).

Francis M. Bator’un “Piyasa Başarısızlığının Anatomisi” çalışması dışsallık, kamusal mal, doğal tekeller ve eksik rekabeti tek bir şemada toplayarak, çevresel bozulmayı refah iktisadında merkezi bir “başarısızlık” kategorisine yerleştirdi. Bu sentetik çerçeve, çevrenin yalnızca üretim faktörü değil, refah fonksiyonunda doğrudan argüman olduğu fikrini pekiştirdi (Bator, 1958).

Ronald H. Coase, 1960 tarihli “Sosyal Maliyet Problemi” makalesinde, işlem maliyetleri yoksa mülkiyet haklarının yeniden tahsisi yoluyla tarafların kirleticiliği eylem üzerinde pazarlık ederek etkin çözüme ulaşabileceğini öne sürdü. Coase’nin argümanı, devlet vergisi yerine hukuki düzenlemeler ve özel anlaşmalar yoluyla kirliliğin içselleştirilebileceğini iddia ederek Pigou geleneğine meydan okudu. Fakat gerçek dünyada yüksek işlem maliyetleri nedeniyle bu pazarlıkların çoğu zaman olanaksız olması, politika arenasında “karma araçlar”ın (vergi, kota, mülkiyet hakkı) tartışılmasına zemin hazırladı (Coase, 1960).

William J. Baumol ve Wallece E. Oates, 1971’de yayımladıkları makalede “standart ve fiyat” ikilisini önererek, kirlilik için teknik bir emisyon standardı belirlenip bu standardı en düşük maliyetle sağlayacak piyasa temelli araçların (vergiler, ticari izinler) kullanılmasını savundular. Bu sentez, refah-maksimizasyon mantığını pratik politika tasarımına tercüme etti ve sonraki on yıllarda “maliyet etkin” çevre düzenlemelerinin ölçütü haline geldi (Baumaol & Oates, 1971).

Doğal kaynakların kıtlığı ise Hotelling kuralıyla iktisadi bir zamansallık kazandı. Yeraltı rezervlerinin gölge (örtük) fiyatı zaman içinde faiz oranına eşit hızla artmalıydı. Robert M. Solow ve Joseph E. Stiglitz, 1974 tarihli makalelerinde bu kural uzun dönem büyüme modellerine entegre ederek, sermaye birikimiyle kaynak tükenmesi arasında kuşaklar arası denge koşullarını tartıştılar. Böylece sürdürülebilir kalkınma kavramının iktisadi çekirdeği, doğal sermayenin “yerine-koyulabilir” olup olmadığı sorusuna bağlandı (Hotelling, 1931; Solow & Stiglitz, 1974).

John V. Krutilla’nın “Conservation Reconsidered” makalesi, nehir vadilerinin hidroelektrik değerine karşın “mevcut olma” ve “kullanım dışı” değerlerini savunarak, piyasanın ölçmediği estetik ve ekolojik faydaların da toplumsal refah fonksiyonuna dahil edilmesi gerektiğini gösterdi. Bu yaklaşım, koşullu değerlemenin ve çoklu kriterli analizlerin yolunu açarak, neoklasik modelin fayda hesaplarını piyasa fiyatlarının ötesine genişletti (Krutilla, 1967).

Gelir düzeyi ile çevre kalitesi arasındaki ters “U” ilişkisinin ilk ampirik ipuçları, neoklasik büyümenin başat olduğu 1950-60’ların kalkınmacı söylemi içinde stilize edilse de çevresel Kuznets eğrisinin istatistiksel formülasyonu Grossman ve Kruger’in 1991 yılındaki çalışmasına kadar belirginleşmedi. Yine de neoklasik mantık, artan gelir ve teknolojik ilerlemenin kirlenmeyi doğal olarak azaltacağı önermesini erken dönemden

itibaren dile getirerek çevre politikasında “önce büyüme” paradigmasını besledi (Grossman & Kruger, 1991).

Sonuçta neoklasik iktisat, çevre sorununu fiyat sinyalleri, mülkiyet hakları ve kamu malı kavramıyla analiz ederek, kirliliği “maliyet”, doğayı “ekonomik varlık” olarak yeniden tanımladı. Pigouvian vergiler, Coasyen pazarlıklar, Hotelling- Solow dinamikleri ve Krutilla’nın kullanım dışı değerleri, 1970’lerde kurumsallaşacak modern çevre iktisadının teorik iskeletini oluşturdu. Ancak bu iskelet, dağıtım adaleti, ekolojik eşit ve geridöndürülmezlik gibi sorunları ikincil sayması bakımından eleştirilerin de hedefi olmayı sürdürdü (Pigou, 1932; Coase, 1960; Solow & Stiglitz, 1974).

5. MODERN ÇEVRE İKTİSADININ DOĞUŞU VE KURUMSALLAŞMASI (1960-1990)

1960’ların başında Rachel Carson’ın “Silent Spring” (1962) ile simgelenen çevre uyanışı, iktisatçıların üretim- tüketim döngüsünü ekosistem sınırları içinde yeniden düşünmeye zorladı. Carson’ın tarımsal kimyasalların dışsallıklarına ilişkin bilimsel verileri piyasa başarısızlığının somut kanıtına dönüşerek çevre sorununu teknik bir toksikoloji meselesi olmaktan çıkarıp toplumsal refah sorununa evirtti. ABD Senatosu’nda DDT² oturumları çevresel maliyetlerin fiyatlara dahil edilmediği bir ekonominin sürdürülebilirliğini sorgulayan ilk politik ifadeler oldu (Carson, 1962).

Bu entelektüel kırılmayı hızla kurumsal reaksiyon izledi. “Ulusal Çevre Politikası Yasası” (NEPA, 1969), her büyük kamu yatırıma “Çevresel Etki Bildirimi” (EIS) zorunluluğu getirerek maliyet-fayda analizini devlet karar süreçlerine eklemledi.

² DDT (dikloro-difenil-trikloroetan) 1939’da böcek ilacı olarak keşfedilen, 1970’lerden itibaren ABD ve pek çok ülkede tarımsal kullanımı yasaklanmış bir kimyasal.

Ardından “Çevre Koruma Ajansı’nın (EPA, 1970)” kuruluşu ve “Temiz Hava Yasası’nın (1970)” emisyon standartları, ekonomistler için kirliliğin parasallaştırılabilir bir zarar akışına dönüştüğü büyük bir doğal deney yarattı. EPA’nın ilk fayda-maliyet raporları, temiz hava düzenlemelerinin 1970-1990 döneminde sağlık faydalarının maliyetleri yedi kat aştığını belgeleyerek çevre politikasına nicel meşruiyet kazandırdı (Council on Enviromental Quality, 1970; U.S. EPA, 1997).

Akademide ise “Çevre ve Kaynak İktisatçıları Derneği (AERE, 1971)” ile “Journal of Enviromental Economics and Menagement (JEEM, 1974)” kuruldu ve lisansüstü programlar “çevre iktisadı” derslerini standart müfredatına aldı. Erken dönem ders kitapları -özellikle “Freeman’ın The Benefits of Enviromental Improvement (1979)”- refah iktisadının marjinal analizini saha verileriyle birleştirerek hem kamusal mal kuramını hem de nicel değerlendirme tekniklerini araştırma gündeminin merkezine yerleştirdi (Krutilla, 1980; Freeman, 1979).

Çevresel düzenlemeyi piyasa tabanlı araçlarla gerçekleştirme fikride aynı yıllarda biçimlendi. Crocker (1966) kükürt dioksit için “atmosfer kredisi” kavramını önerdi, Dales (1968) “kirlenme hakkı” piyasasını sistemleştirdi, Montgomery (1972) ise genel denge analiziyle ticareti yapılabilir emisyon kotasının etkinliğini ispatladı. Bu çalışmalar, “mülkiyet haklarının takası” yoluyla toplumsal marjinal maliyetin eşitlenebileceğini göstererek 1990’daki ABD Asit Yağmurları Programı’na giden teorik omurgayı kurdu (Crocker, 1966; Dales, 1968; Montgomery, 1972).

Piyasa bazlı mekanizmaların politika tasarımına dönüştürülmesinde dönüm noktası” Baumol & Oates’in The Theory of Enviromental Policy (1975)” adlı çalışması oldu. Yazarlar, düzenleyicinin toplam zarar fonksiyonunu kesin bilmediği koşullarda “standart fiyat” ikilisini savunarak, emisyon

standardını hukuken saptayıp bu standarda ulaşmak için en düşük maliyetli fiyat sinyali (vergi veya ticari izin) kullanmanın maliyet-etkin olduğunu kanıtladılar. Model, Pigou vergilerini maliyecilikten çıkarıp çevre politikalarının temel normu haline getirdi (Baumol & Oates, 1975).

Çevresel malların piyasada gözlenmeyen “kullanım dışı” değerlerini ölçme arayışı ise Krutilla’nın “varlık değeri” kavramıyla (1967) başladı. Freeman (1979) hedonik fiyat ve seyahat maliyeti yöntemlerini sistemleştirdi, Mitchell & Carson’un “Using Surveys to Value Public Goods (1989)” eseri koşullu değerlendirme yöntemini saha kılavuzuna dönüştürdü. EPA destekli su kalitesi deneyleri, 1980’lerde CVM’nin düzenleyici metinlere girmesini sağlayarak çevre yararlarının parasal ölçümünü federal standart haline getirdi (Krutilla, 1967; Mitchell & Carson, 1989).

Çevresel sorunların ulus ötesi boyutu “Stockholm Konferansı (1972)” ile resmileşti. Konferans “Sadece Bir Dünya” ilkesini ilan ederek “UNEP” in kurulmasına yol açtı. Aynı yıl yayımlanan “Limits to Growth” raporu, sistem-dünya modeliyle sınırsız büyüme varsayımını sorguladı. “IUCN/UNEP/WWF Dünya Koruna Stratejisi (1980)” ekosistem hizmetlerinin ekonomik önkoşul olduğunu vurgulayarak çevre-kalkınma bağlamını küreselleştirdi (UN, 1972; Meadows ve diğ., 1972; IUCN, 1980). 1980’lerin sonunda “sürdürülebilir kalkınma” kavramı “Brundtland Raporu (1987)” ile Birleşmiş Milletler düzeyinde tanım kazandı. Onu “OECD Çevre Politikası Komitesi (1970)” ve Dünya Bankası çevre birimleri raporu izlerken, IPCC’nin (Intergovernmental Panel on Climate Change) kurulması (1988) iklim ekonomisini çevre iktisadının odağına taşıdı. Böylece finansman kuruluşları, kredi kararlarında çevresel fayda-maliyet hesaplarını zorunlu kılan yönergeleri benimsedi (WCED, 1987; OECD, 1970; IPCC, 1988).

1960-1990 arasındaki bu evre, çevre iktisadını marjinal refah kuramından küresel sürdürülebilirlik normlarına uzanan disiplinler bir altyapıya kavuşturdu. Pigouvian vergiler, ticaret izin piyasaları, piyasa dışı değerlendirme yöntemleri ve kaynak dinamikleri, çevreyi iktisadın kenar notundan refah fonksiyonunu merkezi değişkenine dönüştürdü. Ancak dışsallık fiyatlamasına dayalı bu iskelet, dağıtım adaleti ve ekolojik eşit tartışmalarını geri plana atması nedeniyle, 1990’larda itibaren ekolojik iktisat ve post-büyüme eleştirilerinin de ana hedefi oldu (Baumol & Oates, 1975; Meadows ve diğ., 1972).

6. EKOLOJİK İKTİSADIN AYRIŞMASI VE ELEŞTİRİLER (1980’LERDEN GÜNÜMÜZE)

Ekolojik iktisat, 1980’lerde çevre iktisadından ayrışarak “doğal sistemi ekonomiye dahil etmek” yerine “ekonomiyi ekosisteme entegre etmek” gerektiğini savunan özgün bir okul haline geldi. Ayrıcı çizgileri, kaynak kullanımına “taşıma kapasitesi” sınırı koyması ve refahın yalnızca parasal ölçütlerle ifade edilemeyeceğini ileri sürmesidir. Stockholm’deki 1982 kurucu toplantılardan başlayarak, çevre iktisadının marjinalist vergi-kota çözümüne karşı “ölçek-dağıtım-tahsis” üçlemesi teklif edildi. Bu ayrımı inceleyen meta-bilimsel okumalar, iki alanın toplumsal hareketlere dayanan farklı bilgi politikalarından beslendiğini gösterir (Van den Bergh, 2001; Norgaard, 1989).

Bu kopuşun epistemolojik temeli Nicholas Georgescu-Roegen’in “The Entropy Law and the Economic Process (1971)” adlı çalışmasıyla atıldı. Ekonomi, kapalı bir gezegende geri döndürülemez enerji-madde akışına bağımlıdır ve “tam geri dönüşümlü büyüme” termodinamik olarak imkansızdır. Öğrencisi Herman Daly bu mirası “durağan-durum ekonomiye”ye taşıyarak üretim ile taşıma kapasitesi arasında kalıcı bir denge önerdi. Daly’nin “tam bir dünyada ekonomi” metaforu, sürdürülebilirlik

tartışmalarının normatif çıpası oldu (Georgescu-Rogen, 1971; Daly, 2005).

1990'lara girerken ekolojik iktisat, zayıf ve güçlü sürdürülebilirlik ayrımında konum aldı. Doğal sermayenin üretilmiş sermaye ile ikame edilemeyeceğini, dolayısıyla “ele geçirilmemiş ekosistem fonksiyonlarının” mutlak sınır oluşturduğunu ileri sürdü. Bu yaklaşım, ekonomik göstergeleri ekolojik iz göstergeleriyle bağlayan “İlerleme ve Refah Gerçek Göstergesi”, “Endekslenmiş Sürdürülebilir Ekonomik Refah ve “ekolojik ayak izi” gibi ölçütlerin doğmasına yol açtı (Faber ve diğ., 2022).

Buna karşılık akademik çevrelerde özellikle “Ecological Economics” dergisinin ilk on yılı boyunca hararetli tartışmalar yaşandı. Kimi yazarlar girdi-çıktı modelleri, enerji analizi ve sistem dinamiği yaklaşımlarını öne çıkarırken, kimileri de sosyo-ekonomik iktidar ilişkilerini modellerde görünür kılacak eleştirel perspektiflerin gerekliliğini savundu. Editoryal değerlendirmeler ise paradigmanın “hangi bilime, hangi değer sistemine ve hangi siyasi tutuma yaslandığı” konusunda hala net bir uzlaşma olmadığını vurgulamıştır (Constanza & Jansson, 1998).

2000'lere gelindiğinde “büyüme sonrası” ve “az büyüme (degrowth)” hareketleri, ekolojik iktisadın radikal kanadını oluşturdu. Jason Hickel, Giorgos Kallis ve Kate Raworth'un çalışmaları, yüksek gelirli ülkelerde GSYİH yerine “nitelikli küçülme” ve “donut ekonomisi” kavramlarını savunarak kaynak kullanımını azaltırken toplumsal refahı artırmayı hedefledi. Bu söylem, akademi dışı kamusal arenada da geniş yankı buldu (Hickel, 2020; Kallis, 2018).

Ekolojik iktisadın küresel ölçek savı, “Gezegen Sınırları” çerçevesinin benimsenmesiyle güçlendi. 2023 değerlendirmesine göre dokuz sınırın altısı aşılmış durumda ve ekonomi biliminin “sürdürülebilir ölçek”i temel alan politika hedefi yapması

gerektiği vurgulandı. Bu veriler, ekolojik ayak izinin mutlak daraltılması zorunluluğunu istatistikleştirdi (Rockström ve diğ., 2023).

Eşzamanlı olarak “feminist ekolojik iktisat” gelişmeye başladı. Çocuk bakım emeği, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ekolojik kriz arasındaki bağlantıyı araştırarak “ortaklaşa bakım” modellerini öne sürdü. Bu dal, patriyarkal üretim rejimlerinin hem kadın emeğini hem de doğayı aşındırdığını ileri sürüp “ekososyal yeniden üretim” vizyonu sundu (Perkins, 2021).

Ana akım iktisatla gerilim, “Nordhaus’un DICE modeli” ve yüksek iskonto oranı tartışmalarında zirveye ulaştı. Eleştirmenler, iklim riskini küçümseyen büyüme odaklı senaryoların ekolojik iktisadın “sınır etiği” ile bağdaşmadığını savundu. Avusturya okulu ise Clive Spash’ın “radikal ekolojik iktisat” çizgisini “piyasa dışı romantizm” diye niteleyerek eleştirdi (LSE Grantham Institute, 2019; Fillieule, 2023). Okul içindeki en güncel tartışmalardan biri de “yeşil kapitalizm” eleştirisidir. Adrienne Buller ve diğerleri, doğanın piyasa fiyatlarına eklenmesinin krizi çözmek yerine finansal spekülasyonu genişleteceğini savundu (Buller ve diğ., 2022).

Bugün ekolojik iktisat, karbon vergisinden bakıma dayalı ortak mallara, güç analizinden gezegen sınırı muhasebesine kadar çok katmanlı bir gündeme sahiptir. 2024 ve 2025 dergi editoryalleri, özellikle “ekoloji ve iktidar” teması ile enerji-toplum-teknoloji ağlarının bütüncül çözümlenmesini öncelikli araştırma alanı ilan etti. Bu evrim, disiplini sadece büyümeye alternatif göstergelerle değil, aynı zamanda adil dönüşüm politikalarıyla da tamamlaya yönlendirmektedir (Chakraborty ve diğ., 2024; Perkins & Fanning, 2025).

7. SONUÇ

Bu çalışma, çevre iktisadının beş tarihsel evre boyunca geçirdiği dönüşümü izleyerek, ekolojik kaygıların iktisadi düşünceye dahil ediliş biçimlerinin aslında kopuk değil süreklilik arz eden bir anlatı oluşturduğunu göstermiştir. Klasik dönemden itibaren Smith'in ahlaki düzen vurgusuyla başlayan “doğa-iktisat” diyalektiği, Ricardo'nun kıtlık rantı ve Matlhus'un nüfus tuzağı tartışmaları üzerinden sanayi çağının ekolojik gerilimine nüfus etmiştir. Jevons'un verimlilik paradoksu, Mill'in durağan-durum ideali ve Marx'ın “metabolik yarılma” kavramı ise sonraki yüzyılların temel referans çerçevelerini önceden haber vermiştir. Böylece çevre iktisadının modern kavram seti, yalnızca 20. yüzyıl düzenlemelerinin ürünü değil, uzun bir tarihsel birikimin sonucudur.

Sanayi Devrimi'yle birlikte kent dumanı, su kirliliği ve ilk “duman komiteleri”nin doğuşu, piyasa başarısızlığı-kamu müdahalesi diyalektiğinin ampirik nüvelerini ortaya koymuştur. Neoklasik evrede Pigouvian vergiler, Samuelson'ın kamusal mal kuralı ve Hotelling-Solow dinamikleri çevre sorununu fiyat sinyalleriyle içselleştirme yönünde kurumsallaştırırsa da dağıtım adaleti ve ekolojik eşit meselelerini ikincil planda bırakmaları sebebiyle eleştirilere açık kalmıştır. 1970-1990 arasında kurulan EPA, NEPA ve küresel çevre zirveleri, bu marjinal-refah mantığını politika mimarisiyle buluştururken, aynı anda ekolojik fayda-maliyet analizini teknokratik standart haline getirmiştir.

1980'lerden günümüze uzanan ekolojik iktisat ayrışması, klasik “dışsallık” reçetesini yeterli görmemiş ardından Georgescu-Rogen'in etropi yasası, Daly'nin durağan-durum ekonomisi ve son olarak “gezegen sınırları” çerçevesiyle büyümenin mutlak sınırları vurgulanmıştır. Bu doğrultuda degrowth hareketinin nitelikli küçülme yaklaşımı çevre

iktisadının normatif ufkunu genişletmiş; iktidar, toplumsal cinsiyet ve eşitsizlik boyutlarını analizin merkezine taşımıştır.

Sonuç olarak, çevre iktisadının tarihsel seyri iki ana ders sunmaktadır: (i) “Kavramsal süreklilik”- klasik rant teorilerinden karbon piyasalarına, durağan-durum tasavvurundan sürdürülebilir kalkınma vizyonuna uzanan fikri geçişler; (ii) “Normatif derinleşme”- piyasaya dayalı araçların yanına ekolojik eşitlikler, toplumsal adalet ve gezegen sınırları gibi çok boyutlu kriterlerin eklenmesi gereği. Gelecekteki çalışmalar, fiyatlama mekanizmalarını güç dinamikleri, bakım ekonomisi ve gezegenin biyofiziksel sınırlarıyla birlikte ele almalı; politika ise marjinal çözümlemeleri küresel ölçekteki hedeflerle bütünleştirerek adil ve yaşanabilir bir sosyo-ekolojik dönüşüme kapı aralamalıdır.

KAYNAKÇA

- Bator, F. M. (1958). The anatomy of market failure. *The Quarterly Journal of Economics*, 72(3), 351–379.
- Baumol, W. J., & Oates, W. E. (1971). The use of standards and prices for protection of the environment. *Swedish Journal of Economics*, 73(1), 42–54.
- Baumol, W. J., & Oates, W. E. (1975). The theory of environmental policy: Externalities, public outlays, and the quality of life. Prentice-Hall.
- Baumol, W. J., & Oates, W. E. (1988). The theory of environmental policy (2. bs.). *Cambridge University Press*.
- Boserup, E. (1965). The conditions of agricultural growth: The economics of agrarian change under population pressure. *Aldine*.
- Bradley, J. (1999). Ernst Haeckel and the history of ecology. *Journal of the History of Biology*, 32(2), 247-285.
- Brimblecombe, P. (1987). The big smoke: A history of air pollution in London since medieval times. *Routledge*
- Buller, A. (2022). The value of a whale: On the illusions of green capitalism. *Manchester University Press*.
- Burkett, P. (2006). Marxism and ecological economics: Toward a red and green political economy. *Brill*
- Cain, P. J., & Hopkins, A. G. (2002). British imperialism, 1688–2000 (2. bs.). Longman.
- Carson, R. (1962). Silent spring. Houghton Mifflin.
- Chakraborty, S., Kartha, S., & van den Bergh, J. C. J. M. (2024). Ecology, power and just transitions: Research frontiers for

- ecological economics. *Ecological Economics*, 215, 107989.
- Clark, B., & Foster, J. B. (2001). William Stanley Jevons and “The Coal Question”: An introduction to Jevons’s “Of the economy of fuel”. *Organization & Environment*, 14(1), 93–98.
- Coase, R. H. (1960). The problem of social cost. *Journal of Law and Economics*, 3, 1-44.
- Costanza, R., & Jansson, Å. M. (1998). The value of ecosystem services: Putting the issues in perspective. *Ecological Economics*, 25(1), 67–72.
- Council on Environmental Quality. (1970). Environmental quality: The first annual report of the President’s Council on Environmental Quality. U.S. Government Printing Office.
- Crocker, T. D. (1966). The structuring of atmospheric pollution control systems. In H. Wolozin (Ed.), *The economics of air pollution* (pp. 61–86). W. W. Norton.
- Crosby, A. W. (1986). Ecological imperialism: The biological expansion of Europe, 900–1900. *Cambridge University Press*.
- Dales, J. H. (1968). Pollution, property & prices: An essay in policy-making and economics. *University of Toronto Press*.
- Daly, H. E. (1992). Steady-state economics (2. bs.). *Island Press*.
- Daly, H. E. (2005). Economics in a full world. *Scientific American*, 293(3), 100–107.
- Daly, H. E., & Farley, J. (2011). Ecological economics: Principles and applications (2. bs.). *Island Press*.

- Davis, M. (2020). Late Victorian holocausts: El Niño famines and the making of the Third World (20th-anniversary ed.). Verso.
- Ehrlich, P. R. (1968). The population bomb. *Ballantine Books*.
- Faber, M., Petersen, T., & Schiller, J. (2022). Sustainable development indicators in ecological economics (2nd ed.). *Edward Elgar*.
- Fillicule, R. (2023). The poverty of radical ecological economics: A critique of Clive Spash from the viewpoint of the Austrian school. *Journal des Économistes et des Études Humaines*, 29(1), 21–43.
- Foster, J. B. (2000). Marx's ecology: Materialism and nature. *Monthly Review Press*.
- Freeman, A. M. III. (1979). The benefits of environmental improvement: Theory and practice. *Johns Hopkins University Press*.
- Fullerton, D., & Metcalf, G. E. (1998). Environmental controls, scarcity rents, and pre-existing distortions. *Journal of Public Economics*, 70(2), 249-273.
- Georgescu-Roegen, N. (1971). The entropy law and the economic process. *Harvard University Press*.
- Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment. (2019). Discounting for climate change: A closer look at the social cost of carbon (Policy brief). *London School of Economics and Political Science*
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American Free Trade Agreement (NBER Working Paper No. 3914). *National Bureau of Economic Research*.

- Halliday, S. (2001). The great stink of London: Sir Joseph Bazalgette and the cleansing of the Victorian metropolis. *The History Press*
- Hanley, N., & Barbier, E. B. (2009). Pricing nature: Cost-benefit analysis and environmental policy. *Edward Elgar*.
- Hardie, I. (2015). Regulating the alkalis: The birth of British air-pollution control, 1860–1900. *Technology and Culture*, 56(3), 605-636.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162(3859), 1243-1248
- Hickel, J. (2020). Less is more: How degrowth will save the world. *Windmill Books*.
- Hollander, S. (1992). Classical economics. *University of Toronto Press*.
- Hotelling, H. (1931). The economics of exhaustible resources. *Journal of Political Economy*, 39(2), 137–175.
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (1988). Report of the WMO/UNEP Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC): First session, Geneva, 9–11 November 1988. *World Meteorological Organization*.
- International Union for Conservation of Nature, United Nations Environment Programme, & World Wildlife Fund. (1980). World conservation strategy: Living resource conservation for sustainable development. *IUCN*
- Jackson, T. (2009). Prosperity without growth: Economics for a finite planet. *Earthscan*.
- Jevons, W. S. (1865). The coal question: An inquiry concerning the progress of the nation, and the probable exhaustion of our coal-mines. *Macmillan & Co*.

- Kallis, G. (2018). Degrowth. *Agenda Publishing*.
- Kerschner, C. (2010). Economic de-growth vs. steady-state economy. *Journal of Cleaner*
- Krutilla, J. V. (1967). Conservation reconsidered. *American Economic Review*, 57(4), 777–786.
- Krutilla, J. V. (1980). Environmental concern, scientific developments, and the economic efficiency principle. *American Economic Review*, 70(2), 232–236.
- MacLeod, R. M. (1965). The Alkali Acts Administration, 1863–84: The emergence of the civil scientist. *Victorian Studies*, 9(2), 85-112
- Malthus, T. R. (1826). An essay on the principle of population (6. bs.). J. Murray. (Original work published 1798).
- Martínez-Alier, J. (2014). The environmentalism of the poor: A study of ecological conflicts and valuation. *Edward Elgar*.
- Marx, K. (1990). Capital: A critique of political economy, Volume I (B. Fowkes, Çev.). Penguin. (Original work published 1867).
- Mayhew, R. J. (1997). Malthus: The life and legacies of an untimely prophet. *Harvard University Press*
- McNeill, J. R. (2000). Something new under the sun: An environmental history of the twentieth-century world. *W. Norton*.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W. (1972). The limits to growth. *Universe Books*.
- Melosi, M. V. (2000). The sanitary city: Urban infrastructure in America from colonial times to the present. *Johns Hopkins University Press*.

- Merchant, C. (2020). The Anthropocene and the humanities: From climate change to a new age of sustainability. *Yale University Press*.
- Mill, J. S. (1909). Principles of political economy with some of their applications to social philosophy (W. J. Ashley, Ed.). Longmans, Green. (Original work published 1848)
- Mitchell, R. C., & Carson, R. T. (1989). Using surveys to value public goods: The contingent valuation method. *Resources for the Future*.
- Montgomery, W. D. (1972). Markets in licenses and efficient pollution control programs. *Journal of Economic Theory*, 5(3), 395–418.
- Mosley, S. (2001). The chimney of the world: A history of smoke pollution in Victorian and Edwardian Manchester. *White Horse Press*.
- Norgaard, R. B. (1989). The case for methodological pluralism. *Ecological Economics*, 1(1), 37–57.
- O'Connor, J. (1998). Natural causes: Essays in ecological marxism. *Guilford*
- O'Neill, J. (2015). The price of an ecosystem: Valuation, and devaluation, of nature. *Environmental Values*, 24(5), 627-647.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1970). Guiding principles concerning the international economic aspects of environmental policies. *OECD*.
- Pearce, D. W., & Turner, R. K. (1990). Economics of natural resources and the environment. *Johns Hopkins University Press*.

- Perelman, M. (2000). The invention of capitalism: Classical political economy and the secret history of primitive accumulation. *Duke University Press*
- Perkins, P. E. (2021). Feminist ecological economics. In J. Cupples, K. Hayes, & J. Silvey (Eds.), *The Routledge handbook of feminist economics* (pp. 97–112). *Routledge*.
- Perkins, P. E., & Fanning, A. L. (2025). Editorial: Ecology and power—New directions for ecological economics. *Ecological Economics*, Advance online publication
- Peterson, A. (2013). Being animal: Beasts and boundaries in nature ethics. *Columbia University Press*.
- Pigou, A. C. (1932). The economics of welfare (4th ed.). *Macmillan*.
- Pigou, A. C. (1952). The economics of welfare (4. bs.). *Macmillan*. (Original work published 1920).
- Ricardo, D. (2004). On the principles of political economy and taxation (P. Sraffa & M. H. Dobb, Eds.). Liberty Fund. (Original work published 1817).
- Rockström, J., Lade, S. J., Steffen, W., Beringer, T., Cornell, S. E., de Vries, W., ... Fetzer, I. (2023). Earth system boundaries. *Science*, 380(6645), 52–56.
- Saito, K. (2017). Karl Marx's ecosocialism: Capital, nature, and the unfinished critique of political economy. *Monthly Review Press*.
- Saito, K. (2023). Marx in the Anthropocene: Towards the idea of degrowth communism. *Cambridge University Press*.
- Samuelson, P. A. (1948/1998). *Economics* (16 ed.). McGraw-Hill.
- Samuelson, P. A. (1954). The pure theory of public expenditure. *Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387–389.

- Samuelson, P. A. (1955). Diagrammatic exposition of a theory of public expenditure. *Review of Economics and Statistics*, 37(4), 350-356.
- Samuelson, P. A. (1958). *Economics* (4th ed.). McGraw-Hill.
- Samuelson, P. A. (1976). *Economics* (10th ed.). McGraw-Hill.
- Sandmo, A. (2006). Global public economics: Public goods and externalities. *Économie Publique*, 18-19, 3-21.
- Sandmo, A. (2011). *Economics evolving: A history of economic thought*. Princeton University Press.
- Sandmo, A. (2015). The early history of environmental economics. *Review of Environmental Economics and Policy*, 9(1), 43–63
- Schabas, M. (2008). The natural origins of economics. *University of Chicago Press*.
- Sen, A. (1981). *Poverty and famines: An essay on entitlement and deprivation*. Oxford University Press.
- Smith, A. (1869). The theory of moral sentiments (J. Black & J. Hutton, Eds.). Alex. Murray & Son. (Original work published 1759). *Online Library of Liberty*.
- Smith, A. (1904). An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations (E. Cannan, Ed.). Methuen & Co. (Original work published 1776). Adam Smith Works.
- Solow, R. M. (1974). Intergenerational equity and exhaustible resources. *The Review of Economic Studies*, 41(5), 29–45.
- Stavins, R. N. (2003). Experience with market-based environmental policy instruments. In K.-G. Mäler & J. R. Vincent (Eds.), *Handbook of environmental economics* (Cilt 1, s. 355-435). Elsevier

- Steeds, L. (2025). Adam Smith's stadial history: Progress, population, and environment. *The European Journal of the History of Economic Thought*. Advance online publication.
- Stradling, D. (1999). Smokestacks and progressives: Environmentalists, engineers, and air quality in America, 1881–1951. *Johns Hopkins University Press*.
- Tarr, J. A. (1996). The search for the ultimate sink: Urban pollution in historical perspective. *Technology and Culture*, 37(3), 430-465.
- Tarr, J. A., & McShane, C. (1997). The horse as urban technology: The city before automobiles. *Journal of Urban History*, 23(5), 699-717
- Tietenberg, T., & Lewis, L. (2018). Environmental and natural resource economics (11. bs.). *Routledge*
- U.S. Environmental Protection Agency. (1997). The benefits and costs of the Clean Air Act, 1970 to 1990. Office of Air and Radiation, U.S. EPA.
- United Nations. (1972). Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5–16 June 1972. United Nations.
- Van den Bergh, J. C. J. M. (2001). Ecological economics: Themes, approaches, and differences with environmental economics. *Regional Environmental Change*, 2(1), 13–23.
- Warde, P., Robin, L., & Sörlin, S. (2018). The environment: A history of the idea. *Johns Hopkins University Press*
- World Commission on Environment and Development. (1987). Our common future. *Oxford University Press*.
- Worster, D. (1994). Nature's economy: A history of ecological ideas (2nd ed.). *Cambridge University Press*.

Wrigley, E. A. (2010). Energy and the English Industrial Revolution. *Cambridge University Press*.

İKTİSAT TARİHİ ALANINDA YENİ BİR ANALİZ: KLİOMETRİYE TEORİK BİR BAKIŞ

E. Yasemin BOZDAĞLIOĞLU¹

Gülçin ARSLAN²

1. GİRİŞ

İktisat tarihi kesintisiz bir devamlılık içinde değişken bir yapıya sahiptir ve genel olarak yeni öğretiler eski öğretilerin üzerine inşa edilmektedir. Bu yönüyle iktisat tarihi insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanmaktadır. İlk insanların geçimlerini avcılık, toplayıcılık ve tarım ile sağlaması ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır. Sistematik bir şekilde iktisadın incelenmesi ise antik dönemlere kadar dayanmaktadır. Dönemin önemli düşünürlerinin ekonomik düşünceleri, mal ve hizmet üretimleri, tüketimleri konusundaki analizleri birlikte iktisadın felsefi temelleri atılmıştır. Orta çağ döneminde iktisadi düşünceler felsefi ve dini bakış açıları ile iç içe geçmiş olsa da Rönesans döneminde ticaretin giderek artması ile iktisat daha bağımsız bir bilim dalı haline gelmiştir. Tarihsel ve felsefi birikimler ile şekillenen ve zamanla evrilen iktisat, özellikle Adam Smith'in eseri ile modern bir bilim dalı olarak görülmeye başlamıştır.

Literatürde iktisadın ayrı bir bilim olarak ortaya çıkması ile ilgili farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bir bilim

¹ Prof. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, yuyar@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9409-8509.

² Öğr. Gör., Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Politikası Doktora Programı, gulcin.arslan@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1483-2521.

dalı olarak olguların sağlam zemine oturtulabilmesi için o bilim dalının tarihçesinin bilinmesi gerekmektedir. Bu görüşlerden ilki mantık ve ahlak profesörü olarak görev yapan Adam Smith'in (1776) "Ulusların Zenginliği" isimli eseridir. İktisat ile ilgili birçok konuda önemli bir referans olarak alınan Smith, eserinde; fiyatlar, faiz oranları, bankacılık, sömürgecilik, vergiler ve dış ticaret gibi konuları tarihsel yöntemle analiz etmiştir. İktisadın başlangıcı olarak kabul edilen Adam Smith'in eseri iktisat biliminin sistematik ve özerk bir biçimde ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Merkantilizme karşı bir dayanak oluşturan bu eserde, üretimin artması açısından işgücü üstünlüğüne vurgu yapılmaktadır. Adam Smith yaşadığı dönemin etkisi ile iktisadi, doğa kanunlarının varlığı ile açıklamaya çalışmıştır. Ahlak dünyası ve ekonomi dünyası arasında ilişki kurulan bu eserde bahsedilen "Görünmez el" bu kanunlardan bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Smith bu olguyu ilk olarak "Astronomi Tarihi" adlı denemesinde kaleme aldığı görülmektedir. Bu olgu serbest piyasanın her ne kadar karmaşık gözükse bile görünmez bir el tarafından yönlendirilerek dengeye geldiği düşüncesine dayanmaktadır. Smith bu eseri ile birçok iktisadi düşünüre de ışık tutmuştur. David Ricardo ve Thomas Malthus gibi iktisatçıların çalışmalarının temeli oluşturan eser modern iktisadın gelişmesinde önemli katkı sağlamıştır (Kapucu ve diğerleri, 2010: VIII). İkinci görüş William Cunningham tarafından kaleme alınan (1882) "İngiliz Sanayi ve Ticaretinin Gelişimi" isimli eserdir. İngiliz iktisat tarihi hakkında önemli çalışmalarda bulunan W. Cunningham bu eserinde, İngilizlerin ekonomi ve siyasi tarihinin birbirleri ile yakından ilişkili olduğunu vurgulamıştır. İngiltere ekonomisini bir bütün olarak gelişimine etki eden olayları tarihsel bir süreç içerisinde incelemesi W. Cunningham'ın iktisat tarihinin öncülerinden biri olarak anılmasına katkı sağlamıştır. Üçüncü görüş ise Sir William James Ashley adına Harvard Üniversitesi'nde (1892) iktisat tarihi kürsüsünün kurulmasıdır. Bu iktisat tarihi çalışmalarının

akademik bir yapı altında gerçekleştirilmesi yönündeki ilk adım olarak nitelendirilmektedir (Koraltürk; 1995: 155). Toronto Üniversitesi'nde Politik İktisat Profesörü olarak görev yapan Ashley, iktisat eğitimi adına iktisadın tarihsel yönünün ön plana çıkartılması ile ilgili bir bölüm kurmuştur. Ashley bu bölüm ile tarihin iktisat biliminden ayrılamayacağını vurgulamaktadır (Develi, 2022: 742-744).

İktisat tarihinin doğuşu genel olarak bu üç görüşe dayandırılmakla beraber tam olarak uzlaşma sağlanamamıştır, çünkü iktisat tarihi ayrı bir bilim dalı olarak nitelendirilmesi uzun yıllar yapılan çalışmalar sonucunda kabul edilmiştir. İnsanlık tarihi boyunca elde edilen bilgi ve tecrübeler iktisat tarihinde önemli dinamikleri oluşturmaktadır. Bu yolla iktisat tarihi geçmiş tüm deneyimlerden faydalanılarak günümüz ekonomisine ışık tutup gelişmeleri anlamaya ve gelecek ile ilgili tahminlerde bulunmaya yardımcı olmaktadır.

Adam Smith ile doğan modern iktisatta kullanılan kavramlar günümüz ekonomisi için kullanışlıdır ancak bazı iktisatçılar tarafından bu kavramlar geçmiş zaman ekonomileri adına yetersiz veya kullanışsız bulunmaktadır. Tarihte hangi faaliyetlerin iktisadi olduğunun belirlenebilmesi için bugün kullanılan araçlardan farklı yöntemler ve kavramlar kullanılması gerekmektedir. İktisatta bugün kullandığımız kavramlar ile geçmişteki hayat tarzını yorumlamak ve analiz etmek doğru sonuçları ortaya koymayabilir. Örneğin iktisatta bugün kullandığımız “kıtlık” kavramı tüm tarihler boyunca geçerli ve evrensel bir kavram olarak görülmemektedir. İhtiyaçların sınırlı olduğu kültürlerde kıtlık olduğunu düşünmek çok anlamlı değildir (Avcı-toplayıcı grup veya göçebe gruplar). İktisadi tarihi incelemek adına ele alınan dönemin özellikleri, şartları ve koşulları dikkate alınmalıdır. Dolayısı ile iktisadi tarih, geçmiş dönemlerdeki iktisadi olayların belirlenebilmesi ve incelenebilmesi için özel bir alana ihtiyaç duymaktadır.

Bu çalışmada tarih, ekonomi ve istatistik alanlarının birleşim noktası olan kliometri yaklaşımı teorik ve tarihsel çerçevede ele alınmaktadır. Çalışmada kliometri alanında Dünyada ve Türkiye’de yapılan çalışmalardan oluşan literatüre yer verilerek alanın geleceğine yönelik çıkarımlarda bulunmaktadır.

2. KLİOMETRİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Tarihsel araştırmalarda kullanılan yaklaşım ve yöntemler bakımından 20. yüzyılda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. İnsanı odak noktasına alan bir anlayış çerçevesinde yaşanan iktisadi ve sosyal gelişmeler rakamlarla birlikte yazılmaya başlandıktan sonra tarih anlatımı dikkate değer bir şekilde artış göstermiştir. İktisat tarihinin rakamlarla incelenmesi ile bilgi üretilmesi açısından kantitatif tarih karşımıza çıkmaktadır (Tanık, 2021: 112).

İktisat biliminde tarihsel bakış açısı eksikliği doğa bilimlerine yaklaşmasında etkilidir. İktisat biliminin Walras ile doğa bilimlerinin matematik ile ilişkisinin kantitatif anlamda sonuçların test edilebilirliğini sağlamasına karşılık gerçek yaşamdan soyutlanmış bireyler yetiştirmesi açısından iktisadın sosyal bilimlerden uzaklaşmasına sebep olmuştur. İnsan davranışlarını şekillendiren tarihsel ve toplumsal yapı açısından Marx, Marshall ve Smith gibi birçok iktisatçı iktisat tarihinden beslenmiş ve bilgi birikimine katkıda bulunmuşlardır. Tarih alanı iktisadi açıdan araştırmacılara daha fazla gözlem olanağı vererek nitelikli bilgilere ulaşılmasında yardımcı olmaktadır. Tarih ile iktisat arasındaki bağlantının ön plana çıkmasını sağlayan önemli okullardan olan Alman tarihçi okulu, iktisadi olgu ve olayların sadece ekonomik olarak değil bütüncül bir çerçevede ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Küresel açıdan ekonomik alanda tüm zamanlar için geçerli kabul edilen iktisat teorilerine karşı

çıkan okul, zaman ve mekândan bağımsız olarak alternatif bir bakış açısı sunmaktadır. Ülke ekonomilerinin gelişimini anlayabilmek için ilk olarak ilgili ülkenin toplum yapısının incelenmesi gerekmektedir (Umutlu ve Meçik, 2023: 291).

1957 yılının başlangıç olarak kabul edildiği “Yeni İktisat Tarihi” ya da diğer ismi ile “Kliometrik Akım” nicel yöntemler ile iktisat teorisinin tarih araştırmalarında gerçekleştirilen uygulamasını ifade etmektedir. Kliometrik akım, ekonomi tarihinde uygulama yapma imkânı veren bir alandır ve tarih üzerinde kantitatif yöntemler kullanarak geçmişini incelemeyi amaçlamaktadır. Kliometri köken olarak İngiltere ve Almanya’da 19. yüzyılda ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. “Clio” (Tarihin İlham Perisi) ve “Metrics” (Ölçüm, Ölçmek) sözcüklerinin birleşiminden oluşan akım geçmiş ekonomik olayların matematiksel bir formata dönüşmesine katkı sağlamıştır (Hauptert, 2024: 5-6). Kliometri terimine ilk olarak 1960 yılında S. Reuter, L. Davis ve J. Hughes tarafından kaleme alınan “*Ekonomi Tarihinde Kantitatif Araştırmaların Yönleri*” adlı makalelerinde değinilmiştir. Bu ibareden sonra ekol kliometrik akım olarak kabul görmüştür (Goldin, 1995: 191).

1964 yılında tarihçiler ve ekonomistler nicel tarih sözcüğünü farklı anlamlarda kullanmaya başlamışlardır. Ekonomi tarihçilerinin kullandığı istatistiksel yöntemler geçmişte belirli bir zaman dilimindeki olguların niteliklerini, evrimini ve birden fazla olgu arasındaki değişimlerin ortaya konulmasına katkı sağlamıştır. Bu gibi durumlarda istatistiksel yöntemlerin kullanılması ekonomi tarihinin analiz gücünü arttırmaktadır (Chaunu, 1983: 148).

İktisat tarihi ve istatistik arasındaki yeni ve yakın ilişki hem iktisat tarihini zenginleştirmekte hem de ekonomi teorileri üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır (Kuznets, 1941: 36-39). İstatistiksel yöntemler farklı olarak ele alınan olaylardan genelleme

yapmamıza imkân tanıyan tümevarım yöntemleri arasında önemli bir yere sahiptir. Gözlem yolu ile elde edilen verilerin kullanılması ile ana kütleyle ait bilgiler edinilebilmektedir (Tanyeri, 2003: 43). İktisat teorisi ile çeşitli ekonometrik araç ve istatistiksel yöntemlerin, tarihsel olayların deneysel olarak analiz edilmesinde kliometri analizi ön plana çıkmaktadır. Kliometrik yaklaşım, ekonometrik çalışmalarının yanı sıra sosyal kurumların yapısı ve performansları ile ilgili ampirik analizleri de araştırmalarına eklemiştir. Yaklaşımın temsilcilerinden biri olan D. North, 2002 yılında yeni iktisat tarihinde kurumların verileri ile ekonomilerin performans gösterme nedenlerini anlamaya yardımcı olacak analizler yapmıştır (Güler, 2012: 60).

İktisat tarihinin kurumsallaşmasında 1926 yılında İngiltere’de İktisat Tarihi Derneği’nin kurulması büyük bir öneme sahiptir. Bu dernek ihtiyaç dahilinde, ekonomik analiz ve tarihsel bağlamın kesişimi ile ilgilenen araştırmacılar için yanıt olarak ortaya çıkmıştır. İktisat tarihi çalışmalarını teşvik etmeyi amaçlayan dernek alanın daha geniş bir akademik topluluk içerisinde görünürlüğünü arttırmayı hedeflemiştir. İktisat Tarihi Derneği’nin kuruluşunu ise “The Economic History Review” dergisinin yayın hayatına başlaması takip etmiştir. Derginin asıl amacı tarihsel boyutların ampirik analiz yöntemi ile ele alındığı çalışmaları yayınlama olanağı sunmasıdır. Bu bağlamda dergi, disiplinler arası araştırmaların desteklenmesinde ve iktisat tarihinin kapsamının geliştirilmesinde büyük bir öneme sahiptir (Harit, 2024: 5).

Kliometri akımı iktisat teorisi ve ekonometriyi tarihsel verilere uygulayan ekonomi dalıdır. İktisat tarihi ise geçmiş dönemlerdeki ekonomik gelişmelerin araştırılması ile ilgilenmektedir. Kliometri birçok kişi tarafından her ne kadar ekonomi tarihinin bir uzantısı olarak görülse de aslında bu ekol yeni bir iktisadi akım olarak ortaya çıkmıştır. Diebolt ve Hauptert’e göre belirli bir tarihsel perspektif içerisinde evrimleşen

kliometri, geçmişte sosyal bilimlerin sadece klasik ekonomiye indirgenmesinden kaynaklanan bir yanlış anlaşılma ürünü olarak ifade edilmektedir. Etimolojik olarak geniş bir anlamı ifade eden kliometri, tarihsel analizlerin yanı sıra sosyal etkileşimleri de göz önüne alarak araştırma kapsamını genişletmektedir. Finansal ve parasal eğilimler, beşerî sermaye, büyüme gibi ekonomik olgular kliometri araştırmalarının ortaya konmasında önemli araçlar olarak görülmektedir (Gauthier, 2023: 46-48). İktisat ve tarih bilimi arasındaki ilişki, toplumsal ve ekonomik olayların anlaşılması adına kritik bir rol oynamaktadır. İktisat bilimini kaynakların üretim, tüketim ve dağıtım süreçlerini ele alırken, tarih bilimi ilgili süreçlerin zaman içerisindeki gelişimini ve toplumsal etkilerini incelemektedir. Tarih bilimi ekonomik gelişmeleri anlamak için gerekli bağlantıyı sağlarken, iktisat ise bu ekonomik olayların nedenlerini ve sonuçlarını analiz etmektedir. Bu iki disiplinin birleşim noktası olarak nicel tarih, sayısal verilerin ve istatistiksel yöntemlerin kullanılması ile tarihsel ekonomik olayların boyutunu daha somut bir hale getirmektedir. Büyük Buhran, Sanayi Devrimi gibi önemli tarihsel dönüm noktalarını ekonomik olaylar çerçevesinde ele alan disiplin, iktisat teorilerinin geçerliliğinin sorgulanmasında ve yeni teorilerin geliştirilmesinde zemin oluşturmaktadır.

3. KLİOMETRİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1957 yılı genel anlamda “Yeni İktisat Tarihi (Kliometri)” akımının başlangıcı olarak kabul görmektedir. 1957 yılında Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu ile İktisat Tarihi Derneği’nin düzenlediği konferansta iktisat tarihinin nicel veriler ile analiz edildiği tebliğler sunulmuştur. John Meyer ve Alfred Conrad tarafından kongreye sunulan çalışmalar ekonomi tarihine yönelik yeni iktisat tarihi yaklaşımının temel yapı taşlarını oluşturmuştur. 1957 yılı öncesinde ise Douglass North, William

Parker, Jonathan Hughes, Marc Bloch, Thomas Ashton, W. W. Rostow ve Earl Hamilton gibi öncü iktisat tarihçilerinin yaptığı çalışmalar da kliometri içerisinde değerlendirilmektedir (Uzun, 2001: 82).

Yeni iktisat tarihi yaklaşımı ülke ekonomilerinin zamanla nereye evrildiğini açıklarken, aynı zamanda analizlerine kanun, anayasa, din, norm gibi kurumları da dâhil etmektedir. İktisat teorilerini tarihsel olaylara uyarlayan bu yaklaşım, özellikle kültür ve davranışlardaki değişimlerin tarihsel sonuçları etkilediğini savunmaktadır. Yeni iktisat tarihi yaklaşımı tarihsel zenginliklerden faydalanarak geçmiş dönem ekonomilerinin iktisat teorilerinin nicel analiz yöntemleri ile incelenmesine olanak sağlamaktadır. Douglass North tarafından 1961 yılında yazılan “The Economic Growth of the United States (ABD’nin Ekonomik Büyümesi)” isimli kitap, Neo-klasik iktisat ile tarih araştırmaların birleştirildiği için Yeni İktisat tarihi alanında ilk olma özelliği taşımaktadır (Aktan ve Yay: 2018: 67- 68).

Yeni İktisat Tarihi yaklaşımı üç dönemde farklılaşmaktadır. Buna göre 1965 ve 1975 yıllarını kapsayan ilk dönemde yaklaşımın çalışmaları temel seviyede tarih çalışmalarından ibarettir. 1975 ile 1985 yıllarını kapsayan ikinci dönemde yeni iktisat tarihi bir düşünce yapısı olarak belirgin bir hale gelmiştir. Üçüncü dönemde ise yaklaşımın bugünü geçmiş verilerin yardımı ile açıklama anlayışına sahip olduğu ifade edilmektedir. Gelir eşitsizliği, düşük verimlilik, iktisadi etkinlik gibi sorunlar yeni iktisat tarihi yaklaşımı ile irdelenmeye başlanmıştır. Yaklaşımın bu çabası geçmişle geleceğin bağlantılı olduğunu ve geçmişin geleceğe yön vermesi açısından önem arz ettiğini vurgulamaktadır (Doğan ve Kurt, 2016:117).

Kliometri yaklaşımı ekonomi teorisi ve kantitatif analizleri birleştirerek iktisat tarihini irdileyip geliştirmeyi amaçlayan bir ekol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ekol

ekonomi politikalarının itinayla değerlendirilmesini ve uzun vadeli ekonomik olgulara ilişkin tarihin gözden geçirilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda kliometri ekonomi tarihinde büyük bir etki alanına sahip olduğu için hem iktisat teorisine hem de iktisat politikasına önemli ölçüde katkı sağladığı söylenebilir (Greif, 1997: 400) Bu yaklaşım çerçevesinde yapılan çalışmalar tüm ekonomistlerin uyması gereken sınırlara dayanmaktadır. Bununla beraber bu akımın ortaya çıkması beklenmedik sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçlardan birincisi, yeni ekonomi tarihçileri eski ekonomi tarihçilerinin yerini almıştır. İkinci olarak, ekonomi tarihine duyulan ilgi artmış ve interdisiplinler açısından gerekli bir alan haline gelmiştir. İktisat tarihçileri günümüzde kurumların sürekliliği, ekonomik büyüme ve iktisadi sorunların kökenleri gibi konular üzerinde çalışmalar yapmaktadır. Kliometri ekolünden sonra ekonomi tarihi daha yüksek bir düzeye ulaşmıştır (Goldin, 1995: 206-207).

Walt Whitman Rostow, ekonomik gelişme alanındaki görüşlerini ilk kez 1958 yılında ekonomi tarihi çerçevesinde analiz etmiş ve bu görüşlerini 1960 yılında “The Stages of Economic Growth, A Non- Communist Manifesto (Ekonomik Gelişmenin Safhaları: Komünist Olmayan Bir Manifesto)” isimli kitabında ele almıştır. W. W. Rastow, 1700’lü yıllardan itibaren sosyal ve ekonomik göstergeleri bir araya getirmiş, tarihsel süreç içerisinde incelediği ülkelerin ekonomi tarihindeki benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymaya çalışmıştır (Yıldırım ve Örnek: 2012: 85).

Kliometri, uyguladığı nicel yöntemler vasıtasıyla tarih alanına yeni bir boyut kazandırmıştır. 1957 yılında John Meyer ve Alfred Conrad Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri iktisat tarihini nicel veriler aracılığıyla analiz etmişlerdir. Meyer ve Conrad, tarih yazarken belirli bir dönemin sadece ekonomi, kilise, devlet gibi özelliklere ilişkin ifadeler ile değil, bütünsel olarak düşünülməsi ve zamanın ruhunun da devreye katılması

gerektiğini vurgulamaktadır. Meyer ve Conrad'ın bildirilerinden sonra kliometri akımı üzerinde yoğunlaşılacak bir alan haline almıştır. 1960'lı yılların ortalarından itibaren kliometrik metodolojiye dayalı olarak yapılan çalışmaların sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır (Yücel, 2018: 405-406). İktisat tarihinde yöntem değişiminin yaşandığına ispat niteliğinde olan dergilerde yüzyıllar boyunca meydana gelmiş ekonomik gelişmeler iktisat tarihçileri tarafından incelenerek dünya ekonomisine önemli katkılar sunulmuştur. İktisat tarihinin bu alana yönelmesinin en önemli nedenlerinden biri de 1870'li yıllarda meydana gelen Marjinalist Devrim ile 1950 yıllarındaki Formalist Devrim arasındaki dönemde iktisat biliminde matematik kullanımının artmasıdır. Klasik iktisadın o dönem şartlarında var olan sorunları, 1870'li yıllarda ortaya çıkan ve Neo-klasik akımın başlangıcı olarak kabul edilen Marjinalist Devrim ile çözüme kavuşturulmuştur. Ancak 20. yüzyılın ilk yarısında dünya ekonomisinde yaşanan sorunların matematiksel denklemler ile açıklanamaması üzerine bir üst seviye olarak Formalist Devrim'e geçilmiş ve ekonometrik modeller oluşturulmuştur. Bu iki devrim sonucunda iktisat bilimi, matematiksel denklemlerin yoğun olarak kullanıldığı bir yönetime doğru evrilmiştir (Develi, 2022: 751).

1983 yılında ekonomi teorisi ve istatistiksel yöntemlerin ekonomi tarihini incelenmesi amacı ile akademik bir organizasyon olarak “Cliometric Society” (Kliometri Topluluğu) kurulmuştur. Kâr amacı gütmeyen topluluk hem profesyonel hem de akademik alanlarda yaklaşık olarak 500 uygulayıcıdan oluşan dünya çapında bir üyeliğe sahiptir. Topluluk 1960 yılında başlatılan ve kliometri araştırma ruhunu teşvik eden genç, deneyimli kliometri uzmanlarının çalışmalarını destekleyen yıllık konferanslara sponsorluk yapmaktadır (Cliometric Society, 2024a). Kliometri Topluluğu, diğer akademik kuruluşlar ile iş birliği içinde 1985- 2017 yılları arasında 9 kez “Dünya Kliometri

Kongresi” gerçekleştirmiştir. Dünyanın dört bir tarafından katılan 500’den fazla ekonomi tarihçisi, bugüne kadar yapılan kongrelerde çığır açan araştırmalarını sunma fırsatı yakalamıştır (Cliometric Society, 2024b).

Chicago Üniversitesi’nde Profesör olarak görev yapan Robert W. Fogel ve Washington Üniversitesi’nde Profesör olan Douglass C. North kurumsal ve ekonomik değişimi açıklamak adına nicel yöntemleri kullanıp iktisat tarihindeki araştırmaları yeniledikleri için 1993 yılında Nobel Ekonomi Ödülü’ne layık görülmüşlerdir. Modern iktisat tarihçileri ekonomi teorilerini nicel yöntemler ile birleştirip tarihsel sonuçları sorgulamak adına veri tabanlarını yeniden yapılandırmışlardır. Robert W. Fogel’ın bu alanda yaptığı en önemli çalışmalar kölelik kurumunun ekonomik önemi ve ABD’nin kalkınmasında demiryollarının önemi üzerine yayınladığı araştırmalardır. Douglass C. North ise Avrupa ve ABD’nin uzun vadeli kalkınmasını incelemiş özellikle son araştırmalarında kurumların ekonomik büyümeye olan etkisini nicel yöntemler ile ele almıştır (The Nobel Prize, 2024).

4. KLİOMETRİDE METODOLOJİK YAKLAŞIMLAR

İktisat bilimi, gerçekleşen olaylar arasında sebep-sonuç bağıllığını inceleyen, oluşturduğu hipotezleri gerçek dünya ile analiz eden, başarılı analizleri genel ilkelere dönüştüren ve bu ilkeler vasıtasıyla gelecekte ekonomik durumların tahmin edilmesi açısından sistemli bilgiler bütünüdür. Analiz, tahmin ve uygulanması gereken ekonomik politikaların seçimi iktisat teorisi içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda teori ve neden sonuç ilişkisinin mantık çerçevesinde tutarlılığı ve bütünlüğü sağlanmaktadır. Ancak toplumsal bir bilim olarak iktisatta yöntem sorunları tam anlamıyla çözülememiştir. İktisadın içeriği, iktisadın öğrenilmesi ve uygulanan yöntemler yetersiz

kalmaktadır. Toplumsal olayların son derece karmaşık olduğu göz önünde bulundurularak iktisatçıların varsayımları gözlemlere dayanmaktadır. İktisatçının deney yapma şansı bulunmamaktadır. Bu halde iktisatçıların elindeki araçlar önceden yaşanmış olaylardan ve kuramlardan oluşmaktadır.

Ekonomik ilkeleri modellemek için tarihsel verilerin kullanıldığı alan olan kliometri, istatistiksel yöntemler ile geçmişe dair fikir edinmek için ekonometri ve teorilerin kullanıldığı yöntem olarak tanımlanmaktadır. Analizlerde kullanılan veriler, makro düzeydeki veri havuzlarını içermektedir. Kullanılan modern istatistiksel modeller ekonominin ötesinde diğer alanlarda tarihsel veri setlerine genel uygulaması olan kliodinamik ile ilgilidir. Amerikalı tarihçi Jack Goldstone, kliodinamik alanının kurucusu olarak bilinmektedir. Yeni bir bilim alanı olan kliodinamik, matematiksel modelleme ve tarihin dinamiğini ele almaktadır (Çağlayan, 2022:721).

Bir makalenin kliometrik olarak sınıflandırılabilmesi için farklı tanımlar bulunmaktadır. İlk alternatif tanım, tablo içeren makalelerin kullanıldığı takdirde ölçümün bir engelden geçtiği vurgulanmaktadır. Makalelerde diyagram veya açık bir şekilde yapılan tartışmalar ile teorik engeller aşılmaktadır. Ekonometrik modellerin kullanılması, bağımlı bağımsız değişkenler arasında bağlantı kurularak teorik bir model kullanılması birinci alternatif tanım altında listelenmektedir. İkinci alternatif tanım, makalelerde ekonomik olmayan teorilerin kullanılması üzerine odaklanmaktadır (Whaples, 1991: 294). Geleneksel olarak tarihsel araştırmalarda kayıtlar, mektuplar, gazeteler gibi birçok belge türü amacına göre veri olarak kullanılmaktadır. İktisat tarihi ise genel olarak niceliksel bir yönelime sahiptir. Geçmiş dönemlerde yapılan araştırmaların birçoğu devlet ve ticari kayıtlarda yer alan veriler ile sınırlı iken, kliometri gerçek dünyadan toplanan verilerin teste tabi tutularak oluşturulan

hipotezler ile gerçek dünya karşılaştırmasını mümkün kılmaktadır (Alkan, 2019: 289).

Kliometrik akımın en belirgin özelliği ölçme, iktisat ve istatistik kuramları arasındaki yakın ilişkiyi ön plana çıkarmasıdır. Bu açıdan bakıldığında yeni iktisat tarihi araştırmalarını üç ayrı grupta toplamak mümkündür. Birinci grupta, parçalanmış olarak günümüze kadar ulaşan tarihsel verilerin kullanılarak tarih kurumlarını ve süreçlerini yeniden yaratan matematik ve ekonomi modelleri içeren araştırmalar bulunmaktadır. Amerikan iç savaşı öncesi köle kurumunun ekonomik durumu bu gruba örnek olarak gösterilmektedir. İkinci grup tarih verilerini yeniden kategorize ederek modern iktisat kuramı kavramlarına uygun hale getirilmesini kapsamaktadır. Milli gelir istatistikleri bu grup için verilecek örneklerden bir tanesidir. Tarihsel verilerde GSMH'ye ait toplanmış bilgilerin bulunması zorluğu karşısında yeni iktisat araştırmacıları GSMH tanımına en yakın verileri kullanarak istatistiksel seriler yaratmaktadırlar. Üçüncü grup ise sadece dolaylı yoldan ölçülebilecek değişkenleri ele alan çalışmalardan meydana gelmektedir. Tarihsel boyutta üretilmemiş verileri başka veriler ile belirlemek bu çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Örnek olarak, demiryolu rayı üretim verilerinin kullanılması ile toplam çelik ve demir üretim miktarları tahmin edilebilmektedir. Bu gibi araştırmalar ile uğraşan yeni tarihçilerin kullanacağı araçlar eskiye nazaran günümüzde çok daha zengindir. Uygulamalı matematik ve istatistik alanında kaydedilen gelişmeler bu çeşitliliğe ve zenginliğe katkı sağlamaktadır. Çoklu ve basit regresyon modellerinin geniş ölçüde kullanılmasının yanı sıra hiper geometrik dağılım, doğrusal programlama, girdi çıktı analizi, varyans analizi ve faktör analizi gibi ileri teknikler de kullanılmaktadır. Kurumsal bir temel gerektiren yeni ölçüm teknikleri ölçülmek istenilenle ölçülebilen arasında işlevsel bir

ilişkinin kavramsallaştırılması açısından fayda sağlamaktadır (Kurmuş, 1979: 75-76).

5. DÜNYA'DA KLİOMETRİ ÇALIŞMALARI

Amerikalı iktisatçı ve istatistikçi Simon Kuznets'in (1901-1985), 1941 yılında "The Journal of Economic History" dergisinde yayınladığı "Statistics and Economic History" adlı makale iktisat tarihinin evrileceği yönün belirlenmesi açısından önemli bir çalışma olarak görülmektedir. İktisat araştırmalarında kullanılan istatistiksel analiz yöntemi ile iktisat tarihçileri tarafından yazılan ve yorumlanan tarih arasındaki ilişkinin ele alındığı bu makalede, geçmiş dönemlerde meydana gelen ekonomik olaylar ve istatistiksel yöntemler arasında yakın bir ilişki kurulması ile iktisat tarihinin zenginleştirilmesine vurgu yapılmaktadır. Bu açıdan makale, iktisat tarihi ile bağlantılı herhangi bir istatistiksel analizin çalışmalarda kullanılması ve ekonomik faaliyetlerin zaman içerisinde nasıl değiştiğini ortaya konması açılarından önem arz etmektedir (Kuznets, 1941: 30). İktisat tarihinin mümkün olduğunca nicel yöntemler ile desteklenmesi açısından Joseph Schumpeter (1883-1950), 1947 yılında "The Journal of Economic History" dergisinde yayınladığı "The Creative Response in Economic History (Ekonomik Tarihte Yaratıcı Tepki)" adlı makalesinde Simon Kuznets'in görüşlerini desteklemiştir. Schumpeter makalesinde, iktisat teorisyenlerinin iktisat tarihçileri ile senkronize çalışmaları durumunda iktisat bilimine önemli katkılar sağlanabileceğine vurgu yapmaktadır (Schumpeter, 1947: 149).

Deane ve Cole'ün 1962 yılında yayınladığı "British Economic Growth, 1688-1959; Trends and Structure (İngiliz Ekonomik Büyümesi, 1688-1959; Eğilimler ve Yapı)" adlı çalışma, İngiliz iktisat tarihinde ekonometrik yöntemlerin kullanıldığı ilk temsili olarak ifade edilmektedir. Sonraki

çalışmalar için yol gösterici olan eser 1688 ve 1959 yılları arasındaki dönemi ele alarak, 1740'lı yıllardan sonra nüfus oranlarının artması ve tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki artışı ele almıştır. Bu bağlamda çalışmada fiyat artışlarının sınai ürünler için uygun bir iç pazar yaratılarak iktisadi gelişimi teşvik ettiği ilişkin görüşler ifade edilmektedir.

Robert W. Fogel 1964 yılında demiryollarının ABD ekonomisi üzerindeki etkisini araştırmak adına ele aldığı kitabında kliometrik bir çalışma yapmıştır. Bu araştırma ile demiryollarının ekonomik gelişmenin açıklanmasında kesinlikle gerekli olmadığı ve GSMH üzerindeki etkisini %3'ten az olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Fogel, 1964: 114). Yazdığı bu kitap ile ekonomik değişimin algılanması açısından büyük bir etki yaratan Fogel'in tarihsel verileri ve maliyet analizlerini birlikte kullanması ekonomi tarih metodolojisinde onu yenilikçi olarak ifade edilmesine katkı sağlamıştır. Fogel'e göre araştırmacılar için en büyük problem ilgili teori eksikliği değil, ilgili veri eksikliğinin bulunmasıdır. Fogel yeni iktisat açısından ikinci önemli eserini 1974 yılında kaleme almış, kölelik kurumunun ABD ekonomisindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda Fogel, kölelik kurumunun kârsız, etkisiz bir organizasyon olduğu yönündeki yanlış görüşleri yıkarak kurumun ekonomik zayıflık nedeni ile değil siyasi nedenlerden dolayı çöktüğünü ortaya koymuş, sistem her ne kadar insanlık dışı olsa da ekonomik anlamda verimli olduğu sonucuna ulaşmıştır (Fogel ve Engerman, 1974: 108). Fogel 1994 yılında yaptığı diğer çalışmada demografik, ölüm oranları ve yaşam standartlarındaki değişimleri ele almıştır. Fogel'a göre sistematik bir analiz için ölüm oranları ile morbidite oranlarının entegre bir şekilde birleştirilmesi gerekmektedir (Fogel, 1994: 6). Bu bağlamda yaptığı analizler ekonomi tarihi araştırmalarına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

Douglass North 1961 yılında yaptığı araştırmada 1860 yılı öncesindeki ABD'nin ekonomik büyümesi üzerine model ele almıştır. Kendisinin formüle ettiği ihracat tabanlı modelden yola çıkarak bir sektörün diğer alanlarda nasıl geliştiğini ve bölgeler arası ticaret yaptığını analiz etmiştir. 1968 yılında okyanus taşımacılığı ile ilgili ele aldığı makale de örgütsel değişikliklerin tekniksel değişimlerden daha önemli olduğunu ortaya koymuştur. North'a göre ekonomik büyümede rol oynayan kurumların gelişiminin anlaşılabilmesi için politik, sosyal ve ekonomik unsurların hesaba katılması gerekmektedir. North toplumdaki çatışmaların ve zaman faktörünün hesaba katılmadığı taktirde ekonomi analizlerin tarihsel alanın dışında kalabileceğini savunmaktadır (The Nobel Prize, 2024). 1950 ve 1960 yılları arasında ekonomik modeller ile niceliksel teknikleri ABD ekonomik tarihindeki sorunlara uyarlayan North, özellikle bölgeler arası ticaret, deniz ve okyanus taşımacılığı ve büyüme kaynakları gibi konulara odaklanmış, iktisadi değişimleri siyasi, ekonomik ve kültürel kurumlar ile analiz edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Ücretler, fiyatlar, toplumsal refah gibi konular uzun tarihsel zaman serilerinin ön plana çıkan konuları arasında yer almaktadır. Bu alanlarda İngiltere'de Wood, Bowley, Phelps Brown, Beveridge, Clark ve Allen tarafından çalışmalar yapılmıştır. 1920'lerden itibaren Fransa'da Annales Okulu tarafından fiyatlar, nüfus ve üretim istatistikleri incelenmiştir. Yapılan çalışmalar belirli işçi gruplarının refahını ve toplumun yaşam standardındaki değişimleri incelemek amacı ile ele alınmış ve analiz edilmiştir. Williamson ve Allen Satın alma gücü paritelerini kullanarak ülkeler arasındaki ücret seviyelerini karşılaştırmıştır. Uluslararası veri tabanlarının gelişimi ile Latin Amerika, Avusturalya ve Asya gibi bölgelerdeki reel ücretler üzerindeki etkiler incelenmeye başlanmıştır (Greasley ve Osley, 2011: 3).

Goldin (1990), “Understanding the gender gap: An economic history of American women (Cinsiyet farkını anlamak: Amerikan kadınlarının ekonomik tarihi)” isimli kitabında Amerikan kadınlarının ekonomik tarihini inceleyerek cinsiyet eşitsizliğinin kökenlerini ve etkilerini analiz etmektedir. Kitapta genel olarak kadınların eğitim düzeylerine, iş gücüne katılımlarına, maaş farklılıkları gibi konular ele alınmıştır. Kadınların iş gücündeki önemini tarihsel bir açıdan ele alan Goldin, cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik etkilerini incelemiştir. Araştırmada kadınların iş gücüne katılımının zaman içerisinde artmasının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği ortaya konmuştur.

Timothy J. Hatton 2011 yılında yaptığı çalışmada uluslararası göç literatürüne geniş bir bakış açısı kazandırmıştır. Kliometrik anlamda teorik modeller ile ekonometrik yöntemlerin kullanıldığı çalışmada yerleşik göç akışındaki dalgalanmalar, ülkeler arası göç farklılıkları, göçü başlatan güçler gibi konular ele alınmıştır. Araştırma sonucunda Büyük Atlantik ekonomisindeki kitlesel göç özellikle ABD’ye yönelmektedir. Doğu Avrupa ve Latin Amerika gibi ülkeler ABD’ye nazaran daha az ilgi görmektedir sonucuna ulaşmaktadır(Hatton, 2010: 691).

Genel olarak ele alındığında, dünya iktisat tarihinin yeniden şekillenmesinde etkili olan kliometri yaklaşımı açısından önde gelen iktisat tarihi dergisi “Journal of Economic History”de 1971 ve 1975 yılları arasında yayımlanan makalelerin %72’lik kısmı kliometrik metodolojiye dayandırılmıştır. Bu yaklaşım dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’yi de etkilemekte geri kalmamıştır.

6. KLİOMETRİNİN GELECEĞİ

İktisat ve tarih ilişkisi yeni iktisat tarihi akımının etkisi ile farklı bir nitelik kazanmıştır. Kliometri ekolüne bağlı olan

araştırmacılar iktisat tarihi konularını multidisipliner alanlar ile benzer bir şekilde istatistik ve matematiksel modeller aracılığı ile ele almışlardır. İktisat teorisini bir yöntem olarak kullanan ekol iktisat teorisini ekonominin değil tarihin adına tarihi gerçeklere uyarlamışlardır. Bu uygulama iktisat tarihi çalışmalarının daha özgün ve verimli gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktadır (Özbay ve Varlı, 2010: 79).

Kliometri ekolünün ayak izlerini takip eden çalışmalar tarihsel yaklaşım gibi geçmişe farklı bir perspektiften bakma konusunda önemli bir fırsat sunmaktadır. Burada disiplinler arası yaklaşımlarla ilgilenen tarihçilere ve sosyal bilimcilere büyük bir sorumluluk düşmektedir. Kliometri akımının iktisat tarihine getirdiği bakış açısı tarihin farklı alanlarına uygulanarak geçmişin daha iyi anlanmasında yardımcı olmaktadır (Şimşek, 2015: 163).

Kliometri analizi, tarihsel verilerin nicel yöntemlerle incelenmesi ve yorumlanması açısından son yıllarda önemli bir gelişim göstermektedir. Araştırmacıların daha fazla veriye erişimi ile dijital tarihçilik uygulamalarının artması kliometrik analiz sınırlarını genişletmektedir. Gelecekte kliometrik analizin daha çok yaygınlaşması ile ekonomi alanındaki ilerlemeler büyük veriler vasıtasıyla tarihsel verilere entegre olması beklenmektedir. Bu kapsamda uluslararası veri tabanlarının ve dijital arşivlerin daha fazla geliştirilmesi tarihsel süreçlerin derinlemesine incelenmesinde olanak tanımaktadır. Üniversitelerde tarihsel verilerin analiz edilebilmesi için gerekli yöntemlerin öğretilmesi ekonomi tarihçilerinin düşünme ve yorumlama becerisini geliştirmektedir. Sosyal bilimlerin tarih disiplini ile iş birliği içerisinde olması analizlerin farklı yönlerinin gelişiminde katkı sağlamaktadır. Disiplinler arası etkileşim, teknolojik yenilikler ve eğitimdeki gelişmeler kliometrik analizin şekillenmesinde etkili olmaktadır. Geçmişe ait durumların daha derin ve anlamlı analizler yapma fırsatı bulan araştırmacılar geçmişin daha nesnel ve veri temelli incelemesini mümkün kılmaktadır.

Ekonometri alanı ekonomik hipotezlerin test edilmesi açısından önem arz etmektedir. Ekonometri vasıtasıyla ekonomik modeller, ölçülebilir verilere uyumlu bir hale getirilerek ortaya çıkan istatistiksel sonuçların incelenmesini sağlamaktadır. İktisat tarihi açısından kliometri uzmanları, geçmiş dönemlerdeki olayları bilimsel ve sistematik bir bakış açısıyla analiz edilebileceğini savunmaktadırlar. Bu yaklaşım ile yorum farklılıkları ortadan kaldırılarak veriye dayalı bir değerlendirme süreci gerçekleşmektedir. Teknolojinin gelişimi ve modern bilgisayar araçlarının kliometri çalışmalarında kullanılmasıyla büyük veri kümelerinin karmaşık matematiksel işlemlerini gerçekleştirmesine olanak sağlamaktadır (Finansal Ansiklopedi, 2021).

Kliometrik analizde bilgisayar programlarının kullanımı, veri analizi ve modern araştırma adına önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda bilgisayar yazılımları geliştirildikçe kliometri çalışmalarında kullanılan büyük veri setleri hızlı ve etkili bir şekilde işlenebilmektedir. İnsan hatalarını en aza indiren bu uygulamalar geleneksel yöntemler ile kıyaslandığında analiz süreçlerini hızlandırmaktadır. Verilerin düzenlenmesi, sınıflandırılması ve bu gibi diğer işlemler ekonometrik programlar sayesinde daha sistematik bir şekilde gerçekleştirilebilmekte ve kliometri çalışmalarının güvenilirliğini ve tutarlılığını artırmak adına daha doğru sonuçlara ulaşılmasında yardımcı olmaktadır.

7. SONUÇ

1957 yılının başlangıç olarak kabul edildiği klometrik akım, nicel teknikler ile iktisat teorisinin tarihsel araştırmalara uyarlanmasını ifade etmektedir. İktisat teorisi ile çeşitli ekonometrik araç ve yöntemlerin tarihsel olayların ampirik analizinde kullanılması ile sosyal kurumların yapısı ve

performansı ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında gelişen yeni iktisat tarihi akımı, başta iktisat teorileri olmak üzere toplum bilimlerinin kantitatif yöntemler ile uygulanmasına önem vermiştir. Bu yaklaşım ile iktisat tarihi, kullandığı yöntemler ve ilgi alanları açısından bir gelişme yaşamıştır. Günümüzde de iktisat tarihi ile ilgili araştırmalar, sadece geçmişe ışık tutmak için değil aynı zamanda iktisadi değişimleri anlayabilmemiz adına analitik bir çerçeveden gerçekleştirilmektedir.

Ekonomi ve tarih alanını bir araya getiren kliometrik akım tarihsel bağlamda ekonomik verilerin incelenmesini sağlamaktadır. Tarihsel olay ve olguların veriler üzerinden istatistiksel yöntemler bağlamında değerlendirilmesi tarihsel olayların ekonomik anlamda yarattığı etkileri somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Tarihsel ekonominin bir parçası olarak kabul edilen akım, özellikle büyük veri setlerinin kullanılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda işsizlik oranları, enflasyon, ekonomik büyüme gibi iktisadi konularda ve tarım, ticaret ve sanayi gibi sektörlerinde tarihsel gelişiminin ortaya konması adına kliometrik analiz yapılabilmektedir.

Kliometrik analizin en önemli avantajlarından biri tarihsel olayların neden-sonuç ilişkilerinin kavranmasında yardımcı olmasıdır. Tarihsel araştırmaların daha sistematik ve bilimsel bir çerçevede yapılarak ekonomi dinamiklerinin incelenmesinde önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel olayların ekonomik boyutta incelenmesine katkı sağlayan yaklaşım aynı zamanda sosyal, politik ve kültür gibi diğer alanlarla da etkileşim içerisinde. Ekonomik unsurların sosyal değişim üzerinde veya politik kararların ekonomik sonuçları gibi konular kliometri analizi ile incelenebilmektedir. Disiplinler arası yaklaşım, daha kapsamlı ve bütüncül bir anlayışın gelişmesinde etkili olmaktadır. Tarih ile iktisat arasında köprü görevi gören kliometri, geçmişteki olayların daha iyi anlamamız açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkan, H. (2019). 17. Yüzyıl İstanbul’unda Finansal ve Ticari İlişkilerin Sosyal Ağ Analizi (SNA) ile Değerlendirilmesi. *İstanbul İktisat Dergisi- Istanbul Journal Of Economics*, 69(2), 285-320. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2019-0008>
- Chaunu, P. (1983). Nicel Tarih veya Dizisel Tarih (Çev: N. Acar). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 145-155.
- Çağlayan, Y. (2022). Ekonomi Tarihi Üzerine Çalışan California Okulu, 2022 *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu Bildiriler II. Cilt*.
- Deane, P. and Cole, W. A. (1962). *British Economic Growth, 1688-1959. Trends and Structure*, London, Cambridge University Press.
- Develi, E. S. (2022). İktisat Tarihinde Yöntem Kayması: Yeni İktisat Tarihi Akımına Eleştirel Bir Bakış. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 741-757.
- Doğan, Z. ve Kurt, Ü. (2016). Yeni Kurumsal İktisadın Dalları. *Journal Of Life Economics*, 3(1), 115-130.
- Finansal Ansiklopedi (2021). Kliometri, <https://tr.nesrakonk.ru/cliometrics/> (Erişim Tarihi: 28.12.2024)
- Fogel, R. W. ve Engerman S. L. (1974). *The Economics of American Negro Slavery*. By Robert William Fogel and Stanley L. Engerman (BostonToronto: Little, Brown and Company, 1974. 286 pp.
- Fogel, R. W. (1964). *Railroads and American Economic Growth: Essays in Econometric History* (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1964). Pp. xv, 296.

- Fogel, R. W. (1994). Economic growth, population theory, and physiology: the bearing of long-term processes on the making of economic policy. Nber Working Paper Series. Working Paper No: 4638
- Gauthier, L. (2023). New Cliometrics for Ancient History. Economics and Finance. Université Paris 8- Vincennes-Saint-Denis, 2023. English.
- Goldin, C. (1990). *Understanding the gender gap: An economic history of American women* (No. gold90-1). National Bureau of Economic Research.
- Goldin, C. (1995). Cliometrics and the Nobel. *Journal of economic perspectives*, 9(2), 191-208.
- Greasley, D. ve Oxley, L. (Eds.). (2011). *Economics and History: Surveys in Cliometrics*. John Wiley & Sons.
- Greif, A. (1997). Cliometrics after 40 years. *The American Economic Review*. May, 1997, Vol. 87, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Fourth Annual Meeting of the American Economic Association, pp. 400-403.
- Güler, E. (2012). Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisat'ın Yeniden Yükselişi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 52-68.
- Harit, A. (2024). From Adam Smith to Cliometrics: The Evolution of Economic History Across Centuries. *Available at SSRN 4976274*.
- Hatton, T. J. (2011). Hatton, The cliometrics of international migration: a survey. *Journal of Economic Surveys*, 24(5), 941-969.
- Hauptert, M. (2024). History of cliometrics. In *Handbook of cliometrics* (pp. 3-33). Cham: Springer International Publishing. Editors: Claude Diebolt, Michael Hauptert.

- Kapucu H., Aydın M., Şiriner İ., Morady F., Çetin Ü. (2010). Editör. “Politik İktisat ve Adam Smith” IJOPEC Yayınları.
- Koraltürk, M. (1995). İktisat Tarihi Kavramı Üzerine Düşünceler. *Öneri*, 1(2), 153-158.
- Kurmuş, O. (1976). Nicel İktisat Tarihi, İktisatta Kapsamı ve Yöntem, F. Görün, (ed.), Ankara, 1979, s.74-81. https://www.academia.edu/37493551/Nicel_Iktisat_Tarih_i (Erişim Tarihi: 10.12.2024)
- Kuznets, S. (1941). Statistics and Economic History1. *The Journal of Economic History*, 1(1), 26-41.
- Özbay, R. D. ve Varlı, A. (2010). İktisat Tarihi’nde Değer Yaratmak: Danışman, Yöntem ve Hazırlayan Temelinde, Türkiye’de İktisat Tarihi Lisansüstü Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(1), 75-110.
- Schumpeter, J. A. (1947). The Creative Response in Economic History, *The Journal of Economic History*, Vol. 7, No. 2, pp. 149-159 (11 pages). <https://www.jstor.org/stable/2113338>
- Şimşek, A. (Ed.) (2015). Tarih için metodoloji. Ankara: Pegem Akademi. 4. Baskı.
- Tanık, İ. H. (2021). Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: Geçmişten Günümüze Metodoloji Çalışmaları, Bildiriler Kitabı. S. 112-126. Sinop.
- Tanyeri, İ. (2003). İktisat ve Yöntemleri Üzerine. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 25-50.

- The Cliometrics Society (2024a). *About*, <https://www.cliometrics.org/about/> (Erişim Tarihi: 30.11.2024)
- The Cliometrics Society (2024b). *World Cliometrics Conferences*, <https://www.cliometrics.org/conferences/world-cliometrics-conferences/> (Erişim Tarihi: 30.11.2024)
- The Nobel Prize. (2024). The Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel 1993. <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1993/ceremony-speech/> (Erişim Tarihi: 19.11.2024)
- Umutlu, H. ve Meçik, O. (2023). İktisadın Diğer Bilimlerle İlişkisi: İktisat Eğitiminde Dönüşüm. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 287-312.
- Whaples, R. (1991). A Quantitative History of the Journal of Economic History and the Cliometric Revolution, The Journal Of Economic History, Volume: 51, Issue: 2, 289-301. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022050700038948>
- Yıldırım, M. ve Örnek, İ. (2012). Walt Whitman Rostow'un Kalkınma Aşamaları Yaklaşımına Göre Gaziantep Ekonomisinin İncelenmesi, Discussion Paper, No. 2012/84, Turkish Economic Association, Ankara.
- Yücel, M. S. (2018). Eğitim Tarihi Açısından Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuası. XVIII. Türk Tarih Kongresi, IX. Cilt. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi- Sayı: 35.

İKTİSAT TARİHİ DEĞERLENDİRMELERİ

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com